

NA DE RAMP

KUNNEN WE VAN RAMPEN LEREN?

Een interview met Michel Dückers

TWEE GEZICHTEN VAN DE BIJLMERRAMP

Een essay van Berthold Gersons

GENERATIEOVERSTIJGEND HERDENKEN

Meer dan stilstaan bij het verleden

Inhoud

4 De voorspelbaarheid van rampen

8 Twee gezichten van de BijlmerVLiegramp

12 Fred Menko schreef het boek *Veertien kinderen* over zijn Joodse familie

20 Kijken naar het leed van anderen

26 Aart van Oosten: Lessen uit een ervaringskoffer

30 Tom Middendorp over klimaatverandering

Redactioneel

Voor u ligt het laatste nummer van *Impact Magazine* van dit jaar. Het was een bewogen jaar waarin we nog steeds te maken hadden met de nasleep van de coronapandemie en waarin de Russische invasie van Oekraïne een oorlog inluidde die tot op de dag van vandaag woedt. Groningen werd wederom opgeschrikt door aardbevingen, en zijn we met zijn allen in een economische recessie terecht gekomen.

Dit nummer heeft als titel *Na de ramp*. Volgens de Dikke van Dale is een ramp 'een groot ongeluk dat veel mensen of een groot gebied treft'. Als ik aan een ramp denk, dan komen bij mij direct beelden op van neergestorte vliegtuigen, brandende flatgebouwen, immense bosbranden, door oorlog verwoeste steden, opgedroogde rivierbeddingen, en overbevolkte en armoedige vluchtelingenkampen.

Naar mijn idee zijn er de laatste decennia steeds meer rampen en volgen ze elkaar sneller op. Misschien is dit het effect van internet en sociale media waardoor nieuws van over de hele wereld ons steeds sneller en omvangrijker is gaan bereiken? Is het misschien een effect van de steeds maar groeiende bevolking, en van klimaatveranderingen? Of zijn wij als samenleving minder weerbaar geworden en lijken rampen zich daardoor steeds vaker voor te doen?

Michel Dückers, bijzonder hoogleraar Crises, Veiligheid en Gezondheid, heeft hier een verrassende kijk op. Redacteur Arjen van Lil heeft de kersverse hoogleraar, die op 18 november jl. zijn oratie hield, geïnterviewd.

Ik wens u veel leesplezier, vredige Kerstdagen en een mooie jaarwisseling.

Ellen Klaassens – Hoofdredacteur Impact Magazine

16 Onderzoek naar scheepsramp Van Imhoff geeft slachtoffers een gezicht

EN VERDER

- 11 COLUMN**
Nienke Smit: Oorverdovende stilte
- 15 COLUMN**
Naomi Tamtelahitu: Samen sta je sterker
- 24 COLUMN**
Fons Meijer: Weg met het rampen-nationalisme
- 34 COLUMN**
Eva Flipse: Wat een ramp!
- 36 HERDENKEN**
Nicole Immler: Herdenken om te verbinden
- 40 BOEKEN**
- 43 NtVP**

impact over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen

Impact informeert, agendeert en discussieert over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen op zowel mensen, organisaties als samenleving. Het magazine is gericht op mensen die zich beroepsmatig bezighouden met de psychosociale gevolgen van rampen, crisis, oorlog en geweld, zoals hulpverleners, onderzoekers en beleidsmakers. Daarnaast focust Impact zich op een brede groep professionals en anderen met interesse in terugkerende actuele thema's als psychotrauma, psychosociale hulp na rampen en crisis als ook oorlog, vervolging en geweld.

Impact is een uitgave van ARO Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en wordt mede mogelijk gemaakt door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de Nederlandse Vereniging voor Psychotrauma (NtVP).

Abonnement Impact komt vier keer per jaar uit, een jaarabonnement kost € 27,50. Abonneren kan door een mail te sturen naar impactredactie@arq.org

Redactie Ellen Klaassens (hoofdredacteur), Lucia Hoenselaars, Bart Nauta, Onno Sinke en Arjen van Lil

Redactie coördinatie Marleen van de Ven

Redactieadres Nienoord 5, 1112 XE Diemen

Contact Tel. 088-3305190, e-mail: impactredactie@arq.org

Uitgave 6de jaargang, 2022 - nr. 4

Oplage 1.050 exemplaren

Vorm en productie Bruksvoort Design

ISSN 2543-2591

Michel Dückers, bijzonder hoogleraar Crises, Veiligheid en Gezondheid

‘Niemand kan alle problemen van de wereld oplossen, maar iedereen kan een beetje doen’

Wat maakt dat de aanpak van een crisis goed uitpakt? ‘Ik zal je even mijn kernvergelijking uitleggen. Je hebt dus vijf verschillende componenten. De eerste is...’ Ik had mijn vraag nog niet afgemaakt of Michel Dückers begon al met een gedetailleerde uiteenzetting van zijn nieuwste model met betrekking tot rampen. Vijf voorspellende variabelen die mathematisch worden versterkt door een vermenigvuldiger – een som waarmee het oordeel over de aanpak van rampen en crises effectief kan worden begrepen. De berekening zat vers in zijn hoofd en moest er even uit: hij was namelijk druk bezig met het voorbereiden van zijn oratie. ‘Het is leuk om het hierover te hebben’, zeg hij, ‘het dwingt mij ook tot ordening.’ Overspoeld door de passie en eindeloze kennis van Michel, dwong het ook mij tot enige ordening.

door Arjen van Lil

Rampenwiskunde terzijde. Je hebt ook wel eens gezegd dat een ramp pas een ‘ramp’ is, als het zodanig wordt benoemd. Daarmee zijn rampen geen absoluut gegeven of lastig meetbaar – een taalconstruct. Kan taalinflatie dan meer rampen creëren?

‘Taal is altijd besmettelijk, mensen nemen woorden van elkaar over. Ik heb bewust gekozen voor de woordkeuze “de voorspelbaarheid van de rampen die we samen creëren” voor mijn oratie. En dat samen creëren is deels een taalding, maar gaat ook om onderling gedrag. Er zijn partijen die risico’s produceren waar anderen last van

hebben, zoals bedrijven. Of de toeslagenaffaire waar de Belastingdienst verantwoordelijk voor was: ook dat is het creëren van een risico. Of het drievoudige ontkeningsverhaal in Groningen dat gaswinning tot bevingen zou leiden, bevingen tot schade aan huizen en dit alles gezondheid en veiligheid zou schaden. Dat zijn allemaal gecreëerde risico’s. En wat wij er vervolgens mee doen is taalgebruik. Je kunt het complexe problemen noemen. Dat is misschien te kaal, zou je kunnen denken, want daarmee doe je onrecht aan de erkenning van gedupeerden. Maar het feit is dat een ramp vaak is gecreëerd – en dat mag ook zo benoemd worden.’

Dus als we het als zodanig bestempelen dan komt er ook meer bij kijken. Gaan we dan bewust en voorzichtig om met het woord ramp?

‘Dat zou goed kunnen. Volgens de *securitization* stroming heeft het benoemen van noodsituaties ook een opportunistisch doel voor machtshebbers. Zij kunnen democratische processen omzeilen in het kader van de noodsituatie of dit in ieder geval proberen. Maar door dreigingen krachtig te benoemen kun je ook iets positiefs tewerkstellingen: daarmee rijpt de ernst in de hoofden van mensen. Door taal te gebruiken kun je laten zien dat er echt iets aan de hand is en dat we daar iets mee moeten.’

En is het idee van een ramp door de jaren heen veranderd?

‘Ik vind de waarde van historisch onderzoek naar rampen voor het heden zeer betrekkelijk. Ik zit daar anders in dan mijn collega’s die historicus zijn. Het is nuttig om de oorsprong van problemen te begrijpen en dan is herleiden nuttig. Maar ik ben er diep van overtuigd dat de huidige context met alle culturele, sociaaleconomische en technische kenmerken, een punt is in tijd en plaats: compleet anders dan andere tijden en plaatsen. In 1953 was de watersnoodramp bijvoorbeeld een straf van god – dat is natuurlijk volstrekt anders dan onze op emotie gerichte individualistische samenleving. En om nog maar te zwijgen over de Sint-Elisabethsvloed in de 15e eeuw. Dat zijn volledig andere samenlevingen. Ik zou dus voorzichtig zijn, buiten het feit dat we kunnen constateren dat de ramp toen ook een enorme impact had. Velen kwamen om, ook dieren, huizen verdwenen, bedrijvigheid,

‘Het feit is dat een ramp vaak is gecreëerd – en dat mag ook zo benoemd worden’

gebieden veranderden van bewoonbaar naar onbewoonbaar. Er waren andere regisserende partijen, namelijk adel en kerk. En natuurlijk was de mentale programmering anders, want men was gewend om afgeperst te worden en een geestelijk frame voorgehouden te worden over wat na dit leven gaat komen. Dat is steeds minder aan de orde in deze gesecculariseerde samenleving. Wat ook met een prijs komt, zou je kunnen zeggen.’

Dus dat maakt rampen altijd relatief aan de omstandigheden.

‘Zeker. Historisch onderzoek heeft absoluut een waarde maar je kunt je afvragen wat we daaraan in het Nederland van nu – en de dreigingen die nu voor ons spelen – écht hebben.’

Dus het historisch perspectief op rampen is minder relevant?

‘In mijn ogen minder relevant dan onderzoek dat erop is gericht om te begrijpen wat vandaag nodig is en wel en niet werkt. Ik ben er van overtuigd dat mijn collega’s die historici zijn het ronduit oneens zijn – en dat mag – alleen denk ik wel dat ik een punt heb.’

Maar kun je wel verschillen zien in hoe wij met rampen omgaan?

‘We hebben onderzoek gedaan naar de rellen rondom de avondklok tijdens de coronapandemie. En dan zie je dat die volstrekt anders waren dan de rellen in de jaren ’80. Sociale media voegen er nu een volledig andere dynamiek aan toe. Het kan virtuele bubbels creëren waarin mensen direct kunnen uitwisselen of afspreken, en dus helpt social media om snel tot zelf-gecoördineerde actie over te gaan. Technologie gaat hier duidelijk samen met gedrag. En aangezien dat nog maar 20 jaar in onze geschiedenis bestaat, betekent dat dat een deel van de kennis van daarvoor in feite verouderd is.’

Een huis in het Groningse Ten Post is zwaar beschadigd door de aardbevingen en moet worden gestut.

Foto: Kees van der Veen/ANP

Je hebt wel eens gezegd dat meer ontwikkelde samenlevingen met 'weelde' kwetsbaarder zijn voor rampen. Zijn wij de afgelopen jaren steeds kwetsbaarder geworden wanneer het op rampen aankomt?

'Dat denk ik wel, met de toevoeging dat het altijd moeilijk is om dat voor iedereen te stellen. Recent corona-onderzoek laat wel degelijk zien dat sommige groepen meer geraakt worden dan andere. Dat geldt met name voor jongvolwassenen van 18 tot 25. Rond de periode van de avondklok en de lockdowns is het aantal mentale klachten en de overweging om een einde aan het leven te maken, substantieel toegenomen. De periode daarvoor was het constanter, nog steeds hoog, maar duidelijk lager. Het roept de vraag op of dit niet al ons voorland was? Misschien heeft de maatregelrijke periode tijdens de pandemie een ontwikkeling die gaande was – en ook zichtbaar is in onderzoeken in andere welvarende landen – vooral versneld. En een andere vraag: in hoeverre maakt alle aandacht voor mentale problemen door onderzoekers en media, corona-gerelateerd of niet, het probleem groter doordat we elkaar de put in praten? Meer expertise en middelen voor mentale gezondheid hebben niet tot een afname van problemen geleid, integendeel. Wat ik hier lastig en complex in vind: ik aarzel ook wel wat mijn rol is in deze zaak. Door zulke doemverhalen te delen in de samenleving, die ook echt wel resoneren, ben ik misschien onbedoeld en ongewild een onderdeel van een risico-verhogend radarwerkje.'

En wat doe je daarmee? Is dit een nieuwe gedachte waarmee je worstelt?

'Het is een nieuwe gedachte die een paar weken speelt. Maar ik vind dat ik het wel weer goed maak door op veel platforms te benadrukken dat we elkaar niet gek moeten maken. Dat we de lat wat lager moeten leggen. We moeten beter leren om met tegenslagen om te gaan. Het is bijna vaderlijk.'

Dus het idee van opgroeien komt hierin terug.

'Ja, mens en samenleving moeten, in relatie tot elkaar ook, elkaar blijven opvoeden. Als je elkaar geen normen en waarden bijbrengt en niet aanspoort je daaraan te houden, wordt het in crisistijd en daarbuiten nooit wat.'

Je zit nu al 15 jaar 'in de rampen'. Is jouw beeld van rampen en crises door de jaren heen veranderd?

'Ik zie dat het rampenveld steeds meer draait om sluimerende crisis, zonder beelden van dood en vernietiging maar om minder zichtbare, onverminderd heftige en stressvolle ketens van gebeurtenissen: gaswinningspro-

'Overheidsinstanties vinden het soms gewoon eng om met gedupeerden te praten; om naar ze toe te gaan en te luisteren'

blematiek, toeslagenaffaire, klimaatverandering, uitstoot van industriële bedrijven. Dat vereist een andere aanpak waar we als samenleving nog geen raad mee weten. Maar acuut of sluimerend, rampen zijn stevast complexe problemen waarin vergelijkbare uitdagingen optreden. Een van de belangrijkste patronen zie ik in de kloof tussen "systeemwereld" en "leefwereld". In de systeemwereld zijn beleidsmakers en professionals bezig met problemen en mogelijke oplossingen. Daar sijpelt maar deels iets van door naar de leefwereld van de mensen die de pijn voelen en soms wanhopig op zoek zijn naar een uitweg. Die gewoonte moeten we beëindigen. Overheidsinstanties vinden het soms gewoon eng om met gedupeerden te praten; om naar ze toe te gaan en te luisteren. Niemand kan alle problemen van de wereld oplossen, maar iedereen kan een beetje doen.'

Overheden denken misschien te snel dat hen iets kwalijk wordt genomen?

'Ja, dat zit er zeker in. En helemaal als je in de aanloop iets hebt laten liggen. Dan weet je het wel. Het is dan bovendien terecht.'

Is het bij een ramp altijd nodig om een oorzaak of zondebok te vinden?

'Mensen willen weten hoe het heeft kunnen gebeuren. Maar dat is een neutrale kennisvraag. Op het moment dat de oorzaak overduidelijk is, denk aan een komeet die inslaat omdat wij – of die komeet – op een verkeerde baan liggen, dan doet de zondebok er niet toe. Als daarentegen overduidelijk is dat een bedrijf bepaalde stoffen stelselmatig in een milieu loost – die niet worden afgebroken en in de voedselketen terecht komen – dan lijkt het mij logisch dat mensen minder vergevingsgezind zijn. Dan wil je ook dat er gerechtigheid plaatsvindt. Eerst beeldvorming, daarna volgt uit de oordeelsvorming wel of er iemand aangesproken dient te worden. Daar duikt de zondebok op, dat kan de veroorzaker, een falende overheid of een gedupeerde zijn: eigen schuld, had je daar maar niet moeten zijn. Het wordt natuurlijk opportunistisch en kwaadaardig als er een zondebok gezocht wordt die er niets mee te maken heeft.'

Dat maakt natuurrampen anders dan rampen die door menselijk toedoen worden veroorzaakt?

‘Dat is waar, met de toevoeging dat internationaal dat onderscheid steeds meer wordt losgelaten. En dat komt doordat momenteel alle natuurrampen wel ergens zijn terug te leiden naar de mens.’

En dat is een nieuwe ontwikkeling.

‘Neem de overstromingen in Limburg vorig jaar. Uiteindelijk laten die zich toch wel terugvoeren op klimaatverandering. Bovendien is het nooit alleen het water – het is ook het feit dat het water vervolgens door een plaats met afval stroomt waarbij bijvoorbeeld vervuilde stoffen mee gaan stromen in het water. Of dat stoffen op een gegeven moment gebouwen en infrastructuur beschadigen. Je kunt het niet meer uit elkaar trekken.’

Rampen kunnen mensen bij elkaar brengen en ook mensen uit elkaar drijven. Brengen natuurrampen dan mensen samen en menselijke rampen drijven mensen uit elkaar?

‘Dat hoeft niet. In het begin is er doorgaans meer steun en begrip voor elkaar. Dat kalft af als de onvrede en desillusie toenemen. Je kunt bij iedere ramp eigenlijk wel een voorbeeld noemen van een groep mensen die zich ten opzichte van een andere groep benadeeld voelt. Of dat er voor één subgroep te veel aandacht is. Waarom zijn de huizen in die straat wel versterkt en zitten wij nog in de wacht? Dat gebeurt automatisch – een soort gedupeerdenhiërarchie. Er zijn altijd mensen die vinden dat hun ramp erger is dan die van een ander.’

‘Momenteel zijn alle natuurrampen wel ergens terug te leiden naar de mens’

Een ramp is daarmee dus een vergrootglas? Het laat mensen zien hoeveel ze waard zijn.

‘Zeker. Een mensenleven is in sommige landen meer waard dan anderen. In een corrupt land met armoede en een lage levensverwachting hoef je niet te verwachten dat iemand je huis komt herstellen.’

Een mensenleven is ons dus meer waard, en toch hebben wij meer last van rampen?

‘Absoluut. En we vinden de geest ook belangrijker dan het lichaam. Terwijl er zonder het lichaam niet veel van

de geest overblijft. We mogen soms best een beetje minder klagen.’

Kunnen we van die klaagcultuur af?

‘Dan moet het wel eerst erger worden. Schopenhauer zou zeggen dat het ergste nog moet komen. Wellicht dat we dan meer eelt op de ziel krijgen.’

Hebben we dat nog niet voldoende gehad met de afgelopen coronacrisis?

‘Nee. Sommigen wel. Maar als je kijkt naar ons gedrag, dan vallen we nu weer in oude patronen. We moeten gewoon samen aan de bak. Onze levensstijl is voor iedereen een probleem. Dus, een lang verhaal kort gemaakt, het was nog niet genoeg. De nood wordt nog niet voldoende gevoeld.’

Dus betekent dat dat wij als land nog aan het opgroeien zijn?

‘Dat zou je inderdaad kunnen zeggen. We moeten de noodzakelijke sprong naar volwassenheid gaan maken.’

Arjen van Lil – Junior beleidsadviseur/beleids onderzoeker bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld, redacteur van *Impact Magazine*.

ORATIE

Op 18 november 2022 hield Michel Dückers zijn oratie bij de Rijksuniversiteit Groningen genaamd *De beelden die ons bewegen, de voorspelbaarheid van de rampen die wij samen creëren*. In zijn oratie ging hij dieper in op de onderliggende patronen van rampen en crises en de overgang van risicosamenleving naar crisissamenleving. De oratietekst is te downloaden via www.arq.org/publicaties.

Twee gezichten van de Bijlmervliegramp

Dertig jaar na de Bijlmervliegramp blijkt de belangstelling daarvoor groter dan ooit. KRO-NCRV gaf opdracht een spannende serie genaamd *Rampvlucht* te maken over de ramp in vijf afleveringen. De nog jonge Omroep ZWART produceerde de documentaire *Een gat in mijn hart*, over de kinderen van toen, zij die de ramp overleefden en tekeningen daarvan maakten.

door Berthold Gersons

De herdenkingsbijeenkomst en de stille tocht naar de Boom Die Alles Zag was ditmaal drukbezocht en werd integraal op de televisie uitgezonden. Het contrast met vijf jaar terug was groot. Toen vormden een kringgesprek van betrokkenen, waar ik aan deelnam, onder leiding van Noraly Beyer in de openbare bibliotheek in Amsterdam-Zuidoost, en een bescheiden herdenking bij het monument de hoogtepunten. Misschien nu iedereen de

dreiging van een pandemie en van de voortwoekerende oorlog meemaakt, neemt de belangstelling voor wat zo'n ramp aanricht toe.

De Bijlmervliegramp heeft mij jarenlang beziggehouden. Vanuit het AMC was ik verantwoordelijk voor de opvang, maar al gauw breidden de taken zich uit tot voorlichting geven aan bewoners en nabestaanden, bijscholing voor

Aanleg van het monument *De Boom Die Alles Zag* in de Bijlmer, november 1992.

Foto Roger Dolmen/ANP

Het politieke onderzoek was een drama waar maar geen einde aan leek te komen

huisartsen en hulpverleners, onderzoek doen naar de lichamelijke en psychische gevolgen, en advies geven aan wethouders, de burgemeester en ministers. In de tussentijd behandelde ik getroffenen met PTSS. De commissieleden van de Parlementaire Enquête naar de Bijlmer-ramp moest ik zelfs bijscholen over de psychische gevolgen, terwijl ik later door hen officieel verhoord werd. Het politieke onderzoek was een drama waar maar geen einde aan leek te komen en waarin iedereen elkaar steeds meer ging wantrouwen. Ondertussen hadden veel bewoners en hulpverleners toenemend last van

lichamelijke en psychische gevolgen gekregen, terwijl ze daarmee nergens goed terecht konden.

De les die ik uit die ramp trok, was dat er één organisatie moest komen die verantwoordelijk is voor de gevolgen van de ramp. In Enschede na de Vuurwerkcramp werd dat het Informatie en Adviescentrum (IAC), dat drie jaar bestond en waar 10.000 mensen hulp zochten. In Volendam na de cafébrand werd het IAC met de naam Het Anker gestart. Bij de Bijlmer-ramp is er helaas nooit een vereniging of stichting van getroffenen opgericht. In Enschede en Volendam, en ook later bij de MH17 vlieg-ramp, zijn we daar met hulp van de overheid wel in geslaagd. Die vereniging of stichting moet de belangen van alle getroffenen vertegenwoordigen.

Groeiend wantrouwen

Bij de serie *Rampvlucht* wordt vermeld, dat feiten en fictie vrijelijk gemengd zijn. De vijf afleveringen zijn zo opgezet, dat je net als bij een Netflix-serie op het puntje van je stoel zit en je adem inhoudt. Heel spannend dus. Twee journalisten, Vincent Dekker van *Trouw* en Pierre Heijboer van *de Volkskrant* en Aisha, een dierenarts die haar vriend bij de ramp verloren is, zijn de helden in de serie. Tegen alle tegenwerking van ministers en ambtenaren en bedreiging door de Mossad in, ontrafelen zij het raadsel waarom een groot deel van de waarschijnlijk riskante lading geheim gehouden werd. Getroffenen werden er ziek van en verloren het leven. Het verbrande gruis van het verarmd uranium van het toestel zou de mensen ziek gemaakt hebben.

Na het zien van de serie moet je haast wel in een complot van de Nederlandse overheid en de Israëlische regering gaan geloven. In de toegevoegde documentaire een dag na de laatste aflevering komen alsnog de echte betrokkenen aan het woord. Nu worden er op een rustige manier twijfels en vragen besproken. Het verarmde uranium bleek niet verbrand. Velen zullen die toevoe-ging niet meer gezien hebben.

De serie haakt in op een groeiend wantrouwen zoals we dat nu in de Nederlandse samenleving helaas kennen. Vlaggen worden door protesterende boeren omgekeerd opgehangen. De toeslagenaffaire sleept zich voort, waar-bij steeds meer ellende bekend wordt. En de slowmotion ramp van Groningen bevordert het vertrouwen in onze overheid allerminst. De inflatie neemt toe en de energie dreigt onbetaalbaar te worden.

Akwasi en zijn dochter (still uit de documentaire *Een gat in mijn hart*)

Een ontroerend document

De documentaire *Een gat in mijn hart* gaat niet over wantrouwen, schuld en complot. De centrale figuur hierin is de oprichter van Omroep ZWART Akwasi Owusu Ansah. Hij was vier jaar toen het vliegtuig van de vliegmaatschappij El Al zich in de flat tegenover hem boorde en vlam vatte. Het is eigenlijk zijn eerste herinnering geworden. Net als andere kinderen, die dit van nabij meemaakten, heeft hij een tekening gemaakt. Je ziet daarop zijn moeder met een angstig gezicht en de haren stijl omhoog. Voor mij bevestigt die tekening dat kinderen op die jonge leeftijd naar hun ouders kijken om te zien of er gevaar dreigt of niet. Zelf kunnen ze dat dan nog niet inschatten.

Trauma, hoe afschuwelijk ook, geeft betekenis aan je leven

Akwasi is nu 34 jaar oud en hij heeft een dochttertje van vier jaar, net zo oud als hij toen was. Voor het eerst opent hij het boekje met die tekeningen en laat het aan zijn dochttertje zien. Zij merkt vooral hoe haar vader verdrietig wordt, zijn adem stukt en iets van de angst van toen keert terug. Zij troost hem. Het is een prachtig en ontroerend document geworden. Akwasi spreekt ook

andere kinderen van toen met hun tekeningen. Deze nu dertig jaar oudere kinderen zien we weer met hun kinderen en praten erover.

De makers van deze documentaire vroegen mij om met Akwasi door het AMC te lopen omdat de ramp daar voor mij aanving. Ik merkte hoe Akwasi zoals zovelen verward was over wat een trauma betekent. 'Je moet het achter je laten', 'het moet weg' of 'je moet het verwerken, een plekje geven', zei hij. Zichtbaar in de film is mijn reactie hierop. 'Een trauma gaat nooit weg', zei ik daarop, 'het geeft betekenis aan je leven. Koester het gat in je hart'. Hij vertelde me, dat er op dat moment iets met hem gebeurde, alsof er een lichtje aanging. Trauma en PTSS worden steeds met elkaar verward. Trauma, hoe afschuwelijk ook, geeft betekenis aan je leven. Voor PTSS moet je behandeld worden.

De twee documentaires geven een heel eigen blik op de effecten van die afschuwelijke ramp. De KRO-NCRV serie jaagt het wantrouwen aan, terwijl de documentaire van Omroep ZWART de mens en zijn verdriet centraal stelt. Aan het laatste heb ik in deze tijd meer behoefte.

Berthold Gersons, emeritus hoogleraar psychiatrie bij het AMC.

Stil ben je, heel stil.
Met donkere ogen kijk je mij aan.
Terwijl ik jou de vragen stel die gesteld worden bij een intakegesprek.
Je pupillen zijn zwart en groot.
Angstig en wantrouwend.
Je door de zon verkleurde Batman pet staat scheef op je hoofd.
Als jouw jongere broertje huilt geef jij hem wat hij hebben wil.
Ook hij moet stil zijn.

Zeven jaar geleden kwam jij ter wereld,
terwijl het bommen regende op jouw stad.
Jouw vader haalde de verloskundige,
maar was zijn leven niet zeker.
Van alle kanten kwamen de kogels.
In dat lawaai van de oorlog werd jij geboren.
Jouw geboortegehuil moest gedoofd worden.
Een teken van leven mocht niet gegeven worden.

Stil moest je zijn, toen je als peuter met jouw ouders en zus het land uit vluchtte.
Stil de stad uit; stil het bos door; stil de grens over.
Terwijl jouw hart tekeer ging, de angst gierend door jouw kleine lijf.
Stil was je toen je toekeek hoe jouw vader door de politie werd gemarteld.
Stil in het vluchtelingenkamp in een voor jou vreemd en beangstigend buurland.
Stil, om maar te kunnen overleven.

In de gezinskliniek begin je weer geluid te maken.
Je overwint angsten; je begint te spelen en laat jouw broertje weer huilen.
In de kliniek leer je erop te vertrouwen dat je blijft leven, ook als je niet stil bent.
In de kliniek word je weer kind.

Tot die dag.
Een hernieuwde asielaanvraag.
Met jouw ouders, zus en broertje terug naar Ter Apel.
De stilte in je keert terug als je ziet wat jouw slaapplek wordt.
In een tent.
In de buitenlucht.
Terug in je hoofd naar dat enge vluchtelingenkamp.
Wat ver weg van hier leek, blijkt toch dichtbij te zijn.
In jouw hoofd keer je weer terug naar de oorlog.
Terug naar het lawaai waar jij zo stil van wordt.

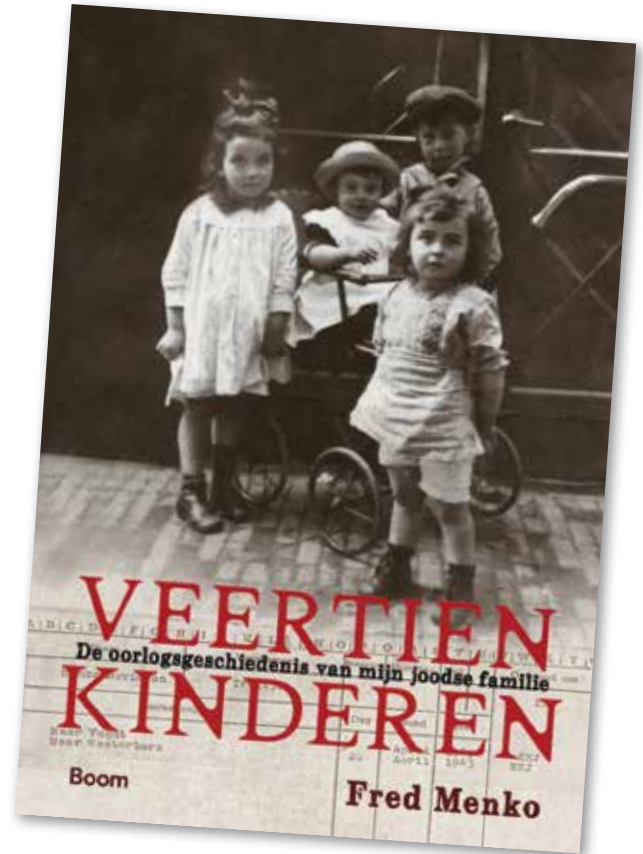
Ik word stil als ik de verhalen van jouw ouders hoor.
Stil als ik de teruggekeerde angst in jouw ogen zie wanneer je na een paar weken terug uit Ter Apel komt.
Stil als ik jouw stilte hoor:
Oorverdovende stilte.
Ongelofelijke stilte.
Onnodige stilte.
Van een kind dat enkel spelen wil.

Oorverdovende stilte

Nienke Smit – Klinisch psycholoog bij ARQ Centrum'45

Adolf Menko (1888-1963) kwam uit een Joods gezin met veertien kinderen en was na de oorlog de enige overlevende van zijn generatie. Ook Adolfs eigen zoon Siegfried was omgekomen, in Mauthausen. 'Veertien kinderen' is geschreven door een kleinzoon van Adolf, klinisch geneticus Fred Menko (1951). 'Ik heb door het uitzoeken van de geschiedenis familieleden voor het eerst leren kennen.'

door Dirk Wepster

Tegen de achtergrond van verdriet

In Veertien kinderen, de titel van je boek, ga je uit van de generatie van je grootvader van moederskant. Hij was een van veertien kinderen. Hoe ben je tot de titel van je boek gekomen?

'Eerst was de titel voor mijn boek *oom Sieg*. In mijn leven was ik vooral gegrepen door de ellendige oorlogsgeschiedenis van mijn oom, de jongere broer van mijn moeder. Hij was 21 jaar toen hij op 16 september 1941 met meer dan honderd andere jongens en mannen uit Enschede naar Mauthausen werd gedeporteerd. Daar werden zij allen binnen weken tot maanden vermoord. Mijn moeder en haar ouders hebben door onderduik de oorlog overleefd. Mijn grootvader, vader van mijn moeder, kwam uit een gezin van veertien kinderen. Twee van zijn broers stierven een natuurlijke dood. Alle andere broers en zusters en vele van hun aangetrouwde familieleden en nakomelingen zijn vermoord.'

'Mijn geliefde tante Miep uit Israël overleed op hoge leeftijd in 2018. Haar moeder was een van de veertien

Niemand weet meer wie zij als individuen waren

kinderen, Rosalie Wonder-Menko. Miep Wonder was de enige overlevende van haar gezin. Haar ouders en beide zusters en de man van haar oudste zuster zijn om het leven gekomen. Ik kwam er op uit - om je vraag te beantwoorden - om ook haar familietak en ook die van de andere broers en zusters van mijn grootvader te beschrijven. Ik wist toen nog maar weinig over hun oorlogsgeschiedenis. Dat is misschien wel het belangrijkste wat ik geleerd heb: dat zoveel niet besproken is door de oudere generatie en zoveel niet gevraagd is door de jongere generatie. De ondertitel van mijn boek is: *De oorlogsgeschiedenis van mijn Joodse familie*. Heel lang had ik als ondertitel: *De oorlogsgeschiedenis van een Joodse familie*, om aan te geven, dat de geschiedenis van mijn familie helaas een van zeer vele Joodse familiegeschiedenissen is.'

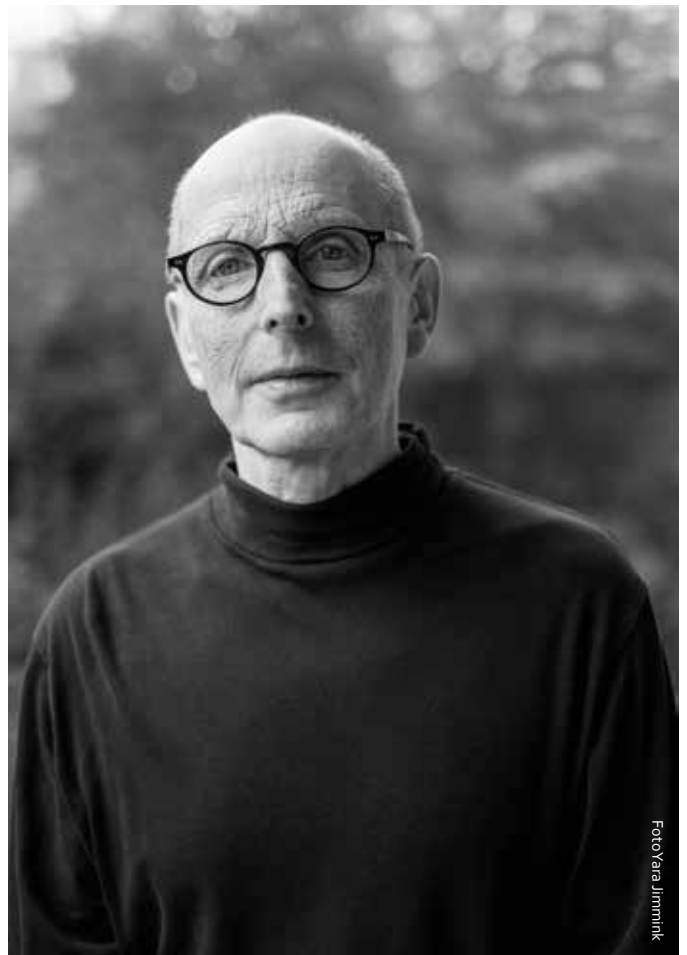
Wat betreft de vorm van het boek: alle veertien kinderen kregen een eigen hoofdstuk, van de eerstgeborene Nathan Abraham tot de jongste uit het gezin, Emmy Mietje. Je documenteerde hun geschiedenissen.

‘Ik heb nooit anders overwogen dan een document, waarin de feitelijke gegevens bijeen werden gebracht. Wat valt er nog toe te voegen aan een beschrijving daarvan? Ik weet, dat er andere vormen bestaan, waarin aan de beschreven personen gedachten, gevoelens en uitspraken worden toegeschreven. Ik heb niet gepoogd om een dergelijke romanvorm na te streven. Dat zou alleen maar afbreuk doen aan de geschiedenis. Er zijn van de vermoorde familieleden alleen enkele persoonlijke brieven bewaard gebleven. Van velen rest geen enkele foto of brief, niemand weet meer wie zij als individuen

De term ‘tweede generatie’ is wel een goed uitgangspunt voor een gesprek, maar zeker geen diagnose

Miep Menko en haar moeder Saartje Menko-Wijnberg.

Fred Menko

waren. De enige manier om dit over te brengen is de beschrijving van wat er rest aan documentatie. Zo weet ik van de oudste broer, zijn vrouw, hun vier kinderen en zes kleinkinderen niet meer, dan dat ze allen zijn omgekomen. Al wat rest is een enkel krantenbericht over de geboorte van een kind, of een foto van de straat, waarin een van de gezinnen woonde en de zakelijke administratie van hun deportatie.’

Met je geboortjaar 1951 behoor je tot de tweede generatie van oorlogsgetroffenen. Voel je je aangesproken door deze term?

‘Natuurlijk heeft de oorlogsgeschiedenis ingrijpende invloed gehad op de overlevenden en daarmee op hun kinderen. De kwalificatie “tweede generatie, kinderen van oorlogsgetroffenen” is een erkenning van wat er gebeurd is. Ik beseft daarbij, dat de gevolgen van de oorlog voor ieder gezin, voor ieder individu heel anders is. De term “tweede generatie” is wel een goed uitgangspunt voor een gesprek, maar zeker geen diagnose. Voor mij betekende het dat het leven niet onbekommerd kon zijn. Joodse feestdagen waren altijd ook herdenkingen, van degenen, die er niet meer waren.’

‘Er werd weinig over de oorlog gesproken. Het leek vanzelfsprekend om er niet over te praten, voor mij als kind en ook later als tiener en twintiger: het was te pijnlijk om de generatie van overlevenden te belasten met vragen. Er kwamen zelfs geen vragen bij me op. Ik verklaar het als verdringing: de noodzaak om het leven weer te kunnen oppakken en voort te zetten. Hoe zou het anders moeten? Dat gold dan voor degenen, die de ellendige oorlogsomstandigheden hadden overleefd en nadien beseften, wat er met al hun familieleden en vrienden was gebeurd.’

Welke impact heeft het schrijven van het boek op je leven gehad?

‘Een avontuur was het en ik ben erg blij dat ik het boek heb geschreven. Ik beleefde de oorlog zoals je een negatief van een foto bekijkt: vage contouren staan erop, maar wat er precies op staat is onduidelijk. Sferen, die er altijd waren werden nu ook verhalen, er kwamen woorden voor, het werden gebeurtenissen in plaats en tijd. Gruwelijke gebeurtenissen, maar nu wel tastbaar. Ik was gedreven om documenten en foto’s en verhalen te verzamelen. En heel bijzonder: ik heb door het uitzoeken van de geschiedenis familieleden voor het eerst leren kennen. Tot dan toe voor mij onbekenden, die eenzelfde familieverhaal met zich meedroegen.’

‘Ik vond het natuurlijk bijzonder om mijn boek in boekwinkels te zien. Het schrijven speelde zich af in de

Foto privébezit

Bernhard Menko

Ik beleefde de oorlog zoals je een negatief van een foto bekijkt

beslotenheid van mijn eigen huis, ik had gesprekken met familieleden, en ik bezocht archieven. Dat was allemaal persoonlijk en privé. Daarna is het persoonlijke verhaal opeens openbaar. De boekpresentatie in de Hortus in Amsterdam, de positieve recensie in de NRC, een grote opkomst bij de lezing in Enschede: hartverwarmend en dat voelde natuurlijk als erkenning. Erkenning van het verhaal, en ook erkenning van mij als woordvoerder voor het familieverhaal. Er is een korte film gemaakt door Esther Göbel en Mirjam Vogt waarin ik word geïnterviewd over het boek [YouTube, Veertien kinderen, Fred Menko, red.] en ik ging daarnaartoe om over het boek te vertellen, maar het ging vooral over mijzelf. Dat was ook een ervaring.’

‘Nu begrijp ik nog niet, hoe mijn ouders en grootouders en al die andere overlevenden zo levenskrachtig door konden gaan. Ik ben in luxe opgegroeid, mijn vader zette de herenkledingwinkel weer op, mijn moeder gaf weer pianolessen. Mijn broer en ik gingen naar school, we gingen naar Zeeland op vakantie, we hadden muzieklessen, we voetbalden. Ik weet, dat dit alles zich afspeelde tegen een achtergrond van verdriet, maar men ging door.’

Dirk Wepster – Gepensioneerd psychotherapeut bij ARQ Centrum’45

Rapenburg / hoek Foeliestraat met de gevelreclame voor de slagerij van Maurits Benjamin Menko.

Foto Stadsarchief Amsterdam

Op 17 juli 2014 stortte vlucht MH17 van Malaysia Airlines neer in Oekraïne. Alle 298 inzittenden kwamen daarbij om het leven. Een van de slachtoffers is mijn vader. Hij was onderweg naar Surabaya voor de uitvaart van zijn moeder. Een dag voor de ramp was mijn oma onverwachts overleden.

Na de vliegramp heb ik samen met een andere nabestaande Stichting Vliegramp MH17 opgezet met de hulp van Slachtofferhulp Nederland en ARQ Kenniscentrum Impact van Rampen en Crisis. Doordat de informatiestroom richting ons nabestaanden lastig verliep in de eerste periode na de vliegramp en vanwege de complexiteit van de ramp in oorlogsgebied, vond ik het belangrijk om samen te werken met andere nabestaanden. Ik ben bijna drie jaar actief geweest bij de opzet en als bestuurslid in de stichting. Drie jaar na de vliegramp werd het Nationaal Monument MH17 in Vijfhuizen geopend. Ik besloot dat dit moment symbolisch mijn laatste dag werd bij Stichting Vliegramp MH17.

Na de vliegramp ging ik geleidelijk weer werken als behandelaar in de verslavingszorg.

Door mijn werkzaamheden in de verslavingszorg werd ik mij ervan bewust hoe cruciaal lotgenotencontact is. In de verslavingszorg is lotgenotencontact een vast onderdeel van de behandeling. Patiënten krijgen een combinatie van groepstherapie en individuele therapie. Daarnaast bezoeken veel verslaafden in herstel meetings of zelfhulpgroepen om clean te blijven. Ik werkte toen ook regelmatig samen met ervaringsdeskundigen en zag dat een patiënt soms makkelijker iets aan kon nemen van iemand die hetzelfde heeft meegemaakt.

Terugblikkend werd ik mij ook bewust dat de stichting een belangrijke rol heeft gespeeld in mijn eigen herstelproces, met name door het lotgenotencontact. In de stichting begrepen we elkaar als nabestaanden en gaven we elkaar ook steun. Soms was een blik al voldoende. Niet alleen heb ik dit ervaren met nabestaanden van de MH17, maar ook in de contacten die ik had met nabestaanden van andere vliegrampen. In mijn werk als GZ-psycholoog ben ik hierdoor anders gaan kijken naar de kracht van lotgenotencontact en groepstherapie.

Na de vliegramp vond ik het lastig wanneer patiënten mij voor de afspraak gingen opzoeken via internet. Ik weet nog goed dat een patiënt aan het einde van zijn behandeling wat beschaamd aangaf dat hij me voor onze eerste afspraak via internet had opgezocht. Toen hij dit zei merkte ik dat ik mij wat ongemakkelijk voelde, omdat ik geleerd had om werk en privé gescheiden te houden. Hij gaf aan dat mijn persoonlijk verlies steunend was, omdat hij zag dat ik mijn leven ook kon oppakken na zo'n ingrijpende gebeurtenis. Hoewel we hele andere dingen hebben meegemaakt, gaf dit hem hoop en kracht bij lastige momenten in zijn herstelproces van verslaving. Ondanks dat het belangrijk is om de professionele afstand te behouden, leerde deze patiënt mij dat het ook soms helpend kan zijn als je je eigen kwetsbaarheden laat zien. Want de behandelaar, is immers ook maar een mens.

Samen sta je sterker

Foto website Stichting Vliegramp MH17

Het Nationaal Monument MH17

Naomi Tamtelahitu – GZ-psycholoog en sinds 1 oktober 2022 werkzaam bij ARQ Centrum'45.

Foto KITLV

De Van Imhoff werd op 19 januari 1942 gebombardeerd door een Japans vliegtuig en zank. Hierbij vielen meer dan 400 doden.

NIMH-onderzoek naar scheepsramp Van Imhoff geeft slachtoffers een gezicht

Op 19 januari 1942 vond in de Indische Oceaan een scheepsramp plaats, waarbij meer dan 400 burgerslachtoffers vielen. Deze mannen, allen van Duitse of Oostenrijkse afkomst, waren in Nederlands-Indië vanaf 10 mei 1940 geïnterneerd geweest vanwege hun status als staatsburger van de vijand – in tijden van oorlog toentertijd gebruikelijk. Medio 2022 is bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) in Den Haag een nieuw onderzoek naar deze scheepsramp gestart, in het bijzonder om de slachtoffers een gezicht te geven.

door Maaïke van der Kloet

Het historisch onderzoek gaat over de internering van mensen van Duitse en Oostenrijkse afkomst in Nederlands-Indië vanaf 10 mei 1940, de scheepsramp zelf op 19 januari 1942 en de nasleep van deze gebeurtenissen, ook voor nabestaanden. Zo wordt onderzoek verricht

naar de voorgeschiedenis van de aanwezigheid van Duitse burgers in Nederlands-Indië. Zij vormden naast totoks (witte Nederlanders) de grootste Europese groep in de kolonie voor de Tweede Wereldoorlog. Voor een deel van hen was het een schok te worden geïnterneerd

op 10 mei 1940, hoewel de angst voor de aanwezigheid van Duitsers in de kolonie verklaard kan worden vanuit de angst voor het ook in Nederlands-Indië in de jaren 1930 opgekomen nationaalsocialisme. Zo had de NSDAP in 1935 18 *Ortsgruppen* en *Stützpunkte* in de archipel, waarvanuit naar eigen zeggen alle Duitse burgers konden worden bereikt.

Het merendeel van de Duitse en Oostenrijkse mannen werd op 10 mei 1940 geïnterneerd, evenals alle leden van de Indische NSB en een klein aantal Duitse vrouwen. Eind 1941 werd besloten de Duitse en Oostenrijkse mannen naar Brits-Indië te brengen. Het koloniale gezag vreesde namelijk dat deze mensen zich bij een Japanse aanval op Nederlands-Indië als een 'vijfde colonne' bij de Japanners zouden kunnen aansluiten. De eerste twee schepen met burgergeïnterneerden vertrokken eind 1941. Het derde en laatste schip, de *Van Imhoff*, vertrok op 18 januari 1942 zonder markering en met onvoldoende reddingsmiddelen aan boord in de richting van Brits-Indië. De oorlogssituatie was in die weken steeds nijpender geworden en Singapore moest met alle geallieerde middelen worden beschermd. De *Van Imhoff* voer zodoende niet in konvooi. Een dag na vertrek, het schip voer inmiddels voorbij het eiland Nias voor Sumatra's westkust, werd het gebombardeerd door een Japans vliegtuig. Tijdens het zinken, dat uren duurde, bracht de bemanning, afkomstig van van de Koninklijke Paketvaartmaatschappij, de rederij van het gecharterde schip, en de militaire bewaking, zichzelf in veiligheid zonder zich om de in het ruim opgesloten geïnterneerde mannen te bekommeren. Meer dan 400 van hen kwamen om, slechts 65 geïnterneerde mannen overleefden de ramp.

Onderzoekers Ellen Klinkers en Linda Terpstra en projectleider Maaïke van der Kloet onderzoeken de geschiedenis van deze scheepsramp en de nasleep vanuit diverse perspectieven, waaronder de internationale politieke en militaire context, de juridische nasleep en het gevolgen van de gebeurtenissen voor nabestaanden van slachtoffers. Ook doen zij onderzoek naar de juridische en maritiem-militaire context van de scheepsramp. Naast een populairwetenschappelijk boek, dat in 2024 zal verschijnen, krijgt het onderzoek uiting middels een projectwebsite op www.van-imhoff.com. Op de website staan digitale portretten, levensschetsen met foto's van slachtoffers. Deze portretten worden in samenspraak met nabestaanden vormgegeven. Ze zijn gebaseerd op interviews met kinderen van slachtoffers, op familie verhalen, brieven en briefkaarten uit de interneringskampen en op foto's die nabestaanden hebben van hun omgekomen (groot)vader. De portretten dienen als een digitale herinneringsplek. Hier leest u enkele (verkorte) portretten.

Maaïke van der Kloet – Historicus en als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

OPROEP

Bent u of kent u een nabestaande van de scheepsramp met de *Van Imhoff*? Dan komen we graag met u in contact. U kunt projectleider Maaïke van der Kloet bereiken via MG.vd.Kloet@mindef.nl. Website project: www.van-imhoff.com

Oskar Rohde

Oskar Wilhelm Henry Rohde was een gepensioneerd militair van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL). Hij werd geboren op 23 februari 1883 in Hannover, als kind van Henry Rohde en Henriette Grosse. In Duitsland vervulde hij zijn dienstplicht van 1904 tot 1906. Hierna vertrok hij naar Nederland, waar hij tekende om dienst te nemen bij de koloniale troepen. In 1908 trad hij zodoende als vrijwillig beroepsmilitair in dienst bij het KNIL. Zijn militaire carrière duurde tot 1927, toen hij met eervol ontslag ging met de eindrang adjudant onderofficier schrijver. In 1918 was hij te Koeta Radja (Aceh) getrouwd met Cornelia Timbuling, ook wel Nelië of Nelly genoemd. Zij was waarschijnlijk van Menadonese afkomst. In 1928 krijgen zij een zoon: Hermann Wilhelm Rohde, die ook in militaire dienst ging in Nederlands-Indië en later in Nederland korpsadjudant werd van het Korps Commandotroepen in Roosendaal.

Oskar Rohde met zijn zoon Hermann op school.

Ondanks zijn lange staat van dienst bij het koloniale leger werd Oskar Rohde vanwege zijn Duitse afkomst alsnog geïnterneerd in 1940. Samen met zo'n 2.400 andere mannen van Duitse en Oostenrijkse afkomst belandde hij in een interneringskamp in Nederlands-Indië. Hij kwam op achtenvijftigjarige leeftijd om bij de scheepsramp met de *Van Imhoff*. Zijn kleinzoons, die hun grootvader nooit hebben gekend, hebben de militaire traditie van hun vader en grootvader voortgezet en zijn allebei als militair in dienst van Defensie.

Max Oppenheim

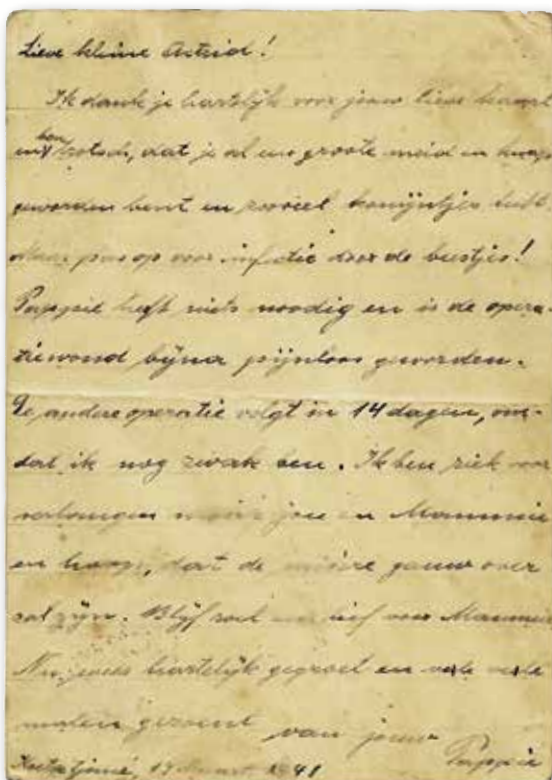
Wanneer Maximiliaan Theodor (Max) Oppenheim voet aan wal zette in Nederlands-Indië is niet precies bekend, maar wel dat hij in 1926 een verblijfsvergunning kreeg. Dat werd duidelijk uit een verklaring van de immigratiedienst in Jakarta uit 1950, acht jaar na zijn overlijden. Max, die op 17 oktober 1891 werd geboren, was toen 34 jaar oud. Maximiliaan Theodor was afkomstig uit Wenen, waar ook zijn enige broer Theodor Maximiliaan woonde.

In Nederlands-Indië werkte Max als handelsreiziger voor de firma Goldberg, een juwelier in Surabaya. Hij trouwde er in 1936 op vijfenveertigjarige leeftijd met zijn zevenentwintig jaar jongere Indische vrouw Frederika Halsamer. Samen kregen ze een dochter: Astrid, geboren

Foto privébezit

Max en Astrid Oppenheim

briefkaart Max Oppenheim

op 21 juni 1938 in Surabaya. Astrid bewaart de albums met familiefoto's die een gelukkig en welvend leven laten zien; een mooi huis, personeel en vakanties. Max voorzag de foto's van onderschriften. Na de Duitse annexatie van Oostenrijk op 13 maart 1938 verloren Oostenrijk en de Oostenrijkers hun zelfstandigheid. Daardoor ontkwam ook Max niet aan de internering van de Duitse inwoners van Nederlands-Indië na de Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940. Vanuit kamp Lawé-Sigalagala in Sumatra schreef hij kaarten aan zijn gezin. In een kaart van 20 maart 1941 aan zijn driejarige dochter schreef hij dat hij ziek was en operaties moest ondergaan. Hij miste hen en hoopte op een spoedig weerzien. Op 19 januari 1942 kwam Max om het leven na het zinken van de *Van Imhoff* in de Indische Oceaan. Max was toen 52 jaar. Astrid heeft haar vader haar hele leven gemist.

Ludwig en Louis Reize

'Ik heb ze nooit meer teruggezien' zijn de aangrijpende woorden van wijlen Sophie Bouman-Reize, die zowel haar vader als haar broer bij de ramp met de *Van Imhoff* verloor.

Ludwig Heinrich Reize senior werkte als bootsman op een Duits koopvaardijship en kwam tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederlands-Indië terecht. De op 21 september 1882 in het Duitse Durlach geboren Ludwig besloot in het 'land onder de regenboog' te blijven om daar een nieuw bestaan op te bouwen.

Na enige tijd leerde hij de op Java geboren Ngatemie kennen en werd verliefd op haar. Op 20 september 1918, vlak vóór het einde van de Eerste Wereldoorlog, werd hun eerste dochter Sophie geboren. Ludwig Reize besloot zich definitief op Java te vestigen en betrok met zijn gezin een huis in de havenplaats Surabaya. Op 28 maart 1920 werd hun zoon Louis (Ludwig Heinrich junior) geboren. Ludwig en Ngatemie traden in 1923 officieel in het huwelijk. Zij kregen samen nog drie kinderen, één meisje en twee jongens, die echter kort na hun geboorte stierven.

Ludwig Reize ging tijdens de jaren twintig werken voor de Nederlandse Droogdok Maatschappij. Hij was als dokmeester verantwoordelijk voor de reparaties van Europese schepen. Het gezin Reize verhuisde rond 1927 naar een groter huis en de familie leefde in die tijd zoals andere (Indo-)Europeanen in welvaart. Rond 1934 verhuisde het gezin naar Sarangan, een vakantiedorp in Oost-Java waar traditioneel veel Duitse gezinnen vakantie vierden. Ludwig Reize begon daar een botenverhuurbedrijf.

Het gezin Reize viel na 10 mei 1940 onverwachts uiteen. Op die dag werden alle Duitse mannen en jongens van 17 jaar of ouder opgepakt en geïnterneerd, in reactie op de Duitse inval in Nederland. Ludwig en zijn zoon Louis kwamen hierdoor in het interneringskamp Ngawi terecht.

Dochter Sophie Reize trad op 3 december 1941 in het huwelijk met haar verloofde Piet Bouman. De op dat moment nog steeds geïnterneerde vader Ludwig gaf hiervoor zijn toestemming, als één van zijn laatste daden. Zeven weken later overleed Ludwig samen met zijn zoon Louis bij de scheepsramp met de *Van Imhoff*.

Foto privébezit

Louis en Ludwig Reize

Kijken naar het leed van anderen

Wat beweegt mensen om bij wijze van uitje naar een rampgebied af te reizen? En hoe terecht is de aanname dat ramptoerisme gedreven wordt door sensatiezucht? 'Ramptoerisme kan ook een manier zijn om de wereld beter te begrijpen.'

door Else de Jonge

In de zomer van 2021 leidde extreme regenval in Zuid-Limburg tot overstromingen. Onder meer het plaatsje Leersum en het oude stadshart van Valkenburg kwamen volledig onder water te staan. Limburg werd in de dagen erna overspoeld door mensen die de door het water veroorzaakte schade wel eens met eigen ogen wilden zien. Veel van hen maakten er met hun mobiele telefoons foto's en filmpjes van. Dat de autoriteiten een nadrukkelijke oproep deden uit het rampgebied weg te blijven en Roermond zelfs dreigde met boetes voor de kijklustigen, weerhield niet iedereen van een bezoek. Het is een recent voorbeeld van een verschijnsel waarvoor we pas sinds de jaren negentig een woord hebben, maar dat waarschijnlijk al veel ouder is: ramptoerisme.

De term verwijst naar het fenomeen waarbij mensen,

zodra ze vernemen dat zich ergens een gebeurtenis met ernstige gevolgen voor anderen heeft voorgedaan, daar naartoe gaan om de situatie zelf in ogenschouw te nemen. Is er een grote brand, een ernstig auto-ongeluk, een vliegtuigcrash of een natuurramp: de ramptoerist is erbij. Ramptoeristen zijn maar zelden graag geziene gasten: ze veroorzaken vaak overlast, blokkeren wegen en bemoeilijken het werk van de politie en hulpverleners. Ramptoerisme zou voortkomen uit een hang naar sensatie en veel mensen beschouwen het dan ook als moreel verwerpelijk gedrag. Dat weerhoudt slimme ondernemers er overigens niet van de wens te willen kijken naar de gevolgen van een ramp te gelde te maken. Zo bood reisorganisatie Sunweb in 2016 een vakantieweek naar Lesbos aan, waarin de mogelijkheid 'vluchtelingen een helpende hand te bieden' onderdeel van het reispro-

Omstanders kijken naar een brand in de Waalhaven, april 2017

gramma was. Kort nadat orkaan Katrina in 2005 in New Orleans had huisgehouden ontstond een levendige business van evenementenorganisaties die tripjes langs de meest getroffen delen van de stad aanboden.

Morbide nieuwsgierigheid

Wat beweegt mensen om bij wijze van uitje naar een rampgebied af te reizen? En hoe terecht is de aanname dat ramptoerisme gedreven wordt door sensatiezucht? We vragen het sociaal psychologen en voormalig collega's Anastassia Vivanco Carlevari en Jurriaan te Koppele. Vivanco Carlevari promoveert aan de Universiteit van Amsterdam op onderzoek naar de vraag waarom mensen zich inlaten met het lijden van anderen. 'Ik kijk in het bijzonder naar motieven die mensen hebben om zich actief te verdiepen in het lijden van mensen

RAMPEN EN SOCIALE MEDIA

Een jonge vrouw die op TikTok een dansje doet, terwijl in het Spaanse landschap achter haar een bos te zien is dat in lichterlaaie staat. Ongefilterde beelden van dode lichamen, van een paar meter afstand gefilmd, die op Twitter rondgingen na het neerhalen van de MH17. Een groeiend aantal mensen dat, aldus brandweerkorpsen in Nederland, door berichten op Twitter en Facebook op branden en ongelukken afkomt en daar de hulpverlening bemoeilijkt. Het gebruik van sociale media bij rampen heeft bedenkelijke kanten. Diezelfde sociale media kunnen echter ook ten goede worden ingezet. Zo bieden ze de mogelijkheid om snel veel kennis te vergaren, informatie te delen en slachtoffers en hulpverleners van advies en ondersteuning te voorzien. Bij aardbevingen in Haïti in 2010, bijvoorbeeld, zorgden online betrokkenen aan de hand van satellietbeelden voor kaarten die hulpverleners ter plaatse gebruikten bij reddingsoperaties. En bij de aanslagen in Parijs in november 2015 boden Parijzenaars met de hashtag #porteouverte ('open deur') schuilplekken aan mensen die het terroristische geweld probeerden te ontvluchten. Ook via sociale media verspreide verzoeken van de politie niet naar ramplocaties af te reizen hebben soms het gewenste effect.

die ze niet persoonlijk kennen.' Te Koppele onderzoekt aan Wageningen University & Research hoe emoties consumentengedrag sturen en verdiepte zich eerder aan de Universiteit van Amsterdam in 'morbid curiosity'. 'Daarmee wordt nieuwsgierigheid naar negatieve gebeurtenissen bedoeld,' licht hij toe. 'Een fundamentele aanname in de emotiewetenschap is dat het nastreven van plezier en het vermijden van pijn primaire drijfveren zijn van menselijk gedrag. Je zou op grond daarvan denken dat mensen niet vrijwillig negatieve informatie opzoeken. Maar we weten inmiddels dat veel mensen wel degelijk actieve nieuwsgierigheid hebben naar beelden van geweld, dood en fysieke schade, met name als daar andere mensen bij betrokken zijn.'

Onzekerheid reduceren

Te Koppele was betrokken bij onderzoek waarbij mensen de keuze kregen voorgelegd of ze een positief beeld (bijvoorbeeld van kinderen die bloemen naar een bruidspaar gooien) of een negatief beeld (bijvoorbeeld van een soldaat die een man tegen zijn hoofd schopt) wilden zien. Met behulp van fMRI werd vervolgens gekeken naar de hersenactiviteit bij het kiezen voor en kijken naar de gekozen beelden. 'We zagen dat de keuze voor negatieve beelden, die wel degelijk door een groot

Foto Wikimedia

Journalisten en burgers kijken naar het verongelukte vliegtuig van Turkish Airlines, 2009.

aantal mensen gemaakt werd, gepaard gaat met verhoogde activiteit in hersengebieden die betrokken zijn bij motivatie: gebieden die ook geactiveerd worden bij meer gangbare nieuwsgierigheid en als er bijvoorbeeld een extrinsieke beloning in het verschiet ligt – een geldbedrag of iets lekkers te eten. Die hersenactiviteit is zelfs relatief sterk bij de keuze voor een negatief beeld.’

Nieuwsgierig zijn is dus een motiverende mentale staat. Maar waarom lijkt die motivatie sterker bij negatieve beelden? ‘Nieuwsgierigheid gaat samen met onzekerheid’, zegt Te Koppele. ‘Je weet iets niet wat je wel graag zou willen weten, en dat is oncomfortabel. Door je nieuwsgierigheid te volgen en op onderzoek uit te gaan overbrug je die lacune en reduceer je die onzekerheid. Dat het willen verkrijgen van negatieve informatie een sterkere motivatie lijkt voort te brengen, heeft wellicht te maken met het feit dat uiterst negatieve stimuli minder vaak in ons blikveld komen. Als we dan ineens wel de mogelijkheid krijgen zulke stimuli in een betrekkelijk veilige context – bijvoorbeeld als toeschouwer – te ondergaan, zijn we sterk gemotiveerd die informatie op te halen.’

Vivanco Carlevari en Te Koppele wijzen op literatuuronderzoek van collega’s Esther Niehoff en Suzanne Oosterwijk dat nader ingaat op de vraag wat mensen drijft naar negatieve informatie op zoek te gaan. ‘Ten eerste hebben negatieve stimuli een informatieve waarde’, zegt Te Koppele. ‘Je informeren over negatieve situaties, zonder

Ramptoerisme is niet alleen uit morbide nieuwsgierigheid te verklaren.

dat die jou echt raken, zou een evolutionair-adaptieve strategie kunnen zijn. Je bereidt je voor op gevaarlijke situaties die je zelf zou kunnen meemaken.’ Ook persoonlijke emoties die door negatieve informatie kunnen worden opgeroepen, zijn mogelijk van betekenis. ‘Iets zelf meemaken is te riskant, maar huiveren bij wat iemand anders overkomt, kan mensen leren met bepaalde emoties om te gaan,’ betoogt Vivanco Carlevari. ‘Mensen lezen ook boeken en kijken naar films waarin de meest vreselijke dingen gebeuren.’ Ten slotte heeft nieuwsgierigheid naar het leed van anderen een sociale waarde. ‘Door zich erover te informeren, ervaren mensen empathie voor anderen, identificeren zij zich met hen en voelen ze verbinding. Het kan ook een impuls zijn om anderen te gaan helpen.’

Cognitieve staat

Ramptoerisme, vermoedt Vivanco Carlevari, is niet alleen uit morbide nieuwsgierigheid te verklaren. ‘Het zal er vast een rol bij spelen. Maar morbide nieuwsgierigheid is een cognitieve staat. Voor ramptoerisme is meer nodig, dat impliceert gedrag: je verplaatsen naar een rampgebied, je auto aan de kant van de weg zetten bij een ongeluk.’ Of ramptoerisme moreel verwerpelijk is, hangt wat haar betreft sterk van de context af. ‘Het is niet

handig als mensen hulpverleners en politie hinderen bij hun werk. Ik begrijp dat de maatschappij daar kritiek op heeft. Maar de drang om te willen gaan kijken op een plek waar iets ergs gebeurd is waar anderen bij betrokken zijn, keur ik op zich niet af. Het kan ook een manier zijn om de wereld om je heen beter te leren kennen en begrijpen.'

Het buitengewone

Ook Ellen ter Gast zoekt de nuance bij een moreel oordeel over ramptoerisme. Ter Gast, praktisch filosoof en 'interdisciplinair denker', schreef een boek, *De dappere kijker*. Daarin reflecteert ze op iets wat wellicht ook als uiting van 'morbide nieuwsgierigheid' kan worden beschouwd: de schier ongebreidelde belangstelling die mensen tegenwoordig hebben voor Netflix-series waarvan de protagonisten criminelen, drugshandelaren of seriemoordenaars zijn. 'Vaak gaat het daarbij om gelaagde personages die niet alleen afkeuring, maar ook sympathie oproepen. Dat maakt het gemakkelijker je met hen te identificeren en dat nodigt weer uit je in hun motieven te verdiepen. Hoe verhoudt mijn leven zich tot dat van deze criminelen en wat zou ik doen als ik in hun schoenen stond?'

Ter Gast snapt de drijfveer om de gevolgen van een ramp te willen zien wel. 'Nog onlangs brandde de woonboot van iemand bij mij uit de haven volledig uit. Dat is geen wereldschokkend nieuws, maar op individueel niveau was het een ramp. Vrienden van me die naast deze boot woonden, hebben de bewoner ervan

DARK TOURISM

Naast ramptoerisme bestaat er ook zoiets als 'dark tourism', ook wel 'thanatoerisme', of 'black spot'-toerisme genoemd. Wie 'dark tourism' bedrijft bezoekt locaties die aan dood en menselijk lijden herinneren, zoals voormalige slagvelden, (restanten van) concentratiekampen of sporen van slavernij en kolonialisme. Aan 'dark tourism' kleven niet of veel minder de ongunstige associaties die veel mensen wel hebben bij het verschijnsel ramptoerisme. Dit is mogelijk te verklaren door de tijdsafstand die er bij 'dark tourism' vaak zit tussen de gebeurtenissen waaraan de locatie herinnert en een bezoek daaraan. Die afstand ontbreekt doorgaans bij ramptoerisme. Ook lijkt bij 'dark tourism' meer dan bij ramptoerisme voor de hand te liggen dat men de betreffende plekken bezoekt om iets te leren en te begrijpen, of om (traumatiserende) delen van de eigen geschiedenis te verwerken.

Bewoners protesteren tegen ramptoeristen in de Bijlmer na de ramp met het vrachtvliegtuig van El Al, oktober 1992.

ontzet en hun eigen boot net op tijd kunnen losmaken. Iemand had de brand gefilmd. Naar zo'n filmpje zit ik dan volledig geobsedeerd te kijken. Dat maakt van mij toch geen slecht mens?' Ramptoerisme zonder meer als immoreel wegzetten, vindt Ter Gast te gemakkelijk. 'De gevolgen van ramptoerisme kunnen onaanvaardbaar zijn. Het is voor mij zonneklaar dat het niet oké is om hulpverleners te hinderen, of een auto-ongeluk te filmen of fotograferen en die beelden te delen uit puur eigen gewin en zonder rekening te houden met de gevoelens van slachtoffers. Maar ik geloof ook dat mensen een heel wezenlijk motief kunnen hebben om naar het leed van anderen te kijken. Dat kun je volgens mij onmogelijk kwalificeren als iets verwerpelijks.' In de hoofden van de meeste mensen, denkt Ter Gast, is een ramp iets wat niet henzelf, maar anderen overkomt. 'Kijken naar een ramp brengt ons in contact met het buitengewone, het disproporzionele, wat ook een onderdeel van het leven is. Je beseft: dit had mij ook kunnen overkomen. Bij een boek of een film is er nog de veilige afstand, bij een echte ramp is die een stuk kleiner, dan wordt het superwonderlijk voor je. Daarbij stilstaan kan ook gevoelens van eerbied oproepen, eerbied voor dat buitengewone. En dankbaarheid, voor het feit dat het erge jou niet is overkomen.'

Else de Jonge – Tekstschrijver en journalist

Foto Suzan Zanders

Weg met rampennationalisme

Alweer ruim een jaar geleden werden verschillende gebieden in Noordwest-Europa opgeschrikt door zware overstromingen. In Nederland werd met name Zuid-Limburg getroffen, vooral het doorgaans zo pittoreske Valkenburg kreeg te maken met ernstige wateroverlast. Desondanks bleef het bij materiële schade - dit was elders wel anders. In België stierven er minstens 41 mensen als gevolg van de watersnood. In de Duitse deelstaten Noordrijn-Westfalen en Rijnland-Palts kwamen zeker 166 mensen om het leven.

Rond die tijd publiceerde Stichting Nationaal Rampenfonds in verschillende grote dagbladen een oproep om geld te doneren. Bovenaan de oproep prijkte de volgende tekst: 'Deze ramp in Limburg raakt ons allemaal.' Ik vond het opvallend: waarom zou alleen de ramp in Limburg ons raken, en niet de veel gigantischere rampspoed in de buurlanden? En wie wordt er bedoeld met 'ons allemaal'?

Al snel werd mij duidelijk dat de stichting een beroep deed op mijn Nederlanderschap. 'Ons allemaal': dat waren de inwoners van Nederland. Van een Europese catastrofe, die volgens experts bovendien mede veroorzaakt was door de wereldwijde klimaatcrisis, maakte de advertentie er een Nederlandse aangelegenheid van. Als dit niet duidelijk werd uit de tekst, dan toch uit de manier waarop het gironummer was gepresenteerd: als een Nederlandse driekleur. Het fonds propageerde het beeld van Nederland als een nationale solidariteitsgemeenschap. Nederlanders leven met elkaar mee en helpen elkaar in tijden van nood: niet omwille van gevoelens van medemenselijkheid, maar omwille van hun gedeelde nationaliteit.

Het is natuurlijk logisch dat een nationaal rampenfonds geen geld inzamelt voor slachtoffers buiten Nederland. Toch is er meer aan de hand. In mijn recent gepubliceerde proefschrift *Verbonden door rampspoed* heb ik het begrip 'rampennationalisme' geïntroduceerd. Hiermee verwijst ik naar het fenomeen waarbij momenten van groot-

Foto Robin Utrecht/ANP

Watersnood in Valkenburg, 2021.

Foto Flickr

Droogte in Somalië.

schalige rampspoed worden aangegrepen om nationale gevoelens vorm te geven en aan te jagen. Hoewel mijn proefschrift uitsluitend over de negentiende eeuw handelde, zou ik toch zeggen dat de advertentie een hedendaags voorbeeld is van rampennationalisme. De stichting maakte immers gebruik van natievormende taal en symboliek, zoals het nationaal-verbindende 'ons' en de Nederlandse driekleur.

Nu kun je zeggen: wat is hier mis mee? Uiteindelijk wist het Nationaal Rampenfonds ruim 11 miljoen euro in te zamelen voor de gedupeerden in Zuid-Limburg. Blijkbaar zijn gevoelens van nationale lotsverbondenheid een sterke bron van solidariteit. Mensen schieten hun landgenoten graag te hulp.

Toch meen ik dat het onwenselijk is om oproepen tot solidariteit met rampenslachtoffers te veel in een nationalistisch jasje te steken. We zouden juist moeten voorkomen dat hulp en steun uitsluitend nationale aangelegenheden worden. Feit blijft dat vooral buiten Nederland de gevolgen van de klimaatcrisis zich het meest catastrofaal gaan doen gelden – en dan heb ik het niet over België of Duitsland. We zagen het deze zomer al: verwoestende bosbranden in Zuid-Europa, maar ook 'monstermoessons' in Pakistan en ongekende droogte in de Hoorn van Afrika. Deze twee laatste voorbeelden illustreren bovendien dat met name armere landen het meest lijden onder de CO₂ die vooral rijkere landen uitgestoten hebben. Ze kunnen de gevolgen nauwelijks het hoofd bieden.

De natiestaat moet daarom niet langer het kader zijn waarbinnen we hulp en ondersteuning organiseren. Weg met het rampennationalisme, tijd voor klimaatrechtvaardigheid.

Fons Meijer – Historicus, programma- en beleidsmedewerker bij de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Overstromingen in Karachi (Pakistan) na hevige regen, 2022.

Bosbrand in de Gironde, Frankrijk 2022.

Lessen uit een ervaringskoffer

Aart van Oosten

Al meer dan veertig jaar is Aart van Oosten betrokken bij de brandweer. Hij zag in die tijd vele ingrijpende gebeurtenissen en crises. *Impact magazine* heeft hem benaderd met de vraag welke lessen hij heeft geleerd. Wat wil hij aan een nieuwe generatie brandweermensen uitdragen? Van Oosten: 'Zet pas een stap vooruit nadat je over je schouder hebt gekeken naar ervaringen uit het verleden.'

door Aart van Oosten

Een terugblik vraagt wat graven in het geheugen, waarbij enkele grotere incidenten uiteraard snel voor de geest staan. Ook verschillende kleinere incidenten, die in de krant zonder foto in een kolommetje zijn verschenen, komen dan weer boven. Daarbij kan ik gelukkig nog steeds terugkijken zonder daar mentaal last van te hebben. Mij heeft het altijd geholpen om erover te praten, de ene keer meer dan een andere keer, en het te relativeren. De betreffende ervaringen hebben zo een plekje gekregen. Ik kan en wil er op terugkijken zonder

er slapeloze nachten van te hebben.

Als achttienjarige ben ik in 1979 als vrijwilliger ingezet bij een brand in de binnenstad van Vlissingen waarbij vier kinderen omkwamen. Tijdens deze grote brand werden ongeveer negentig brandweermensen ingezet. Drie van hen raakten gewond. Tijdens de brand stortte een schoorsteen in. Die viel op de cabine van de autoladder waar ik juist op dat moment met een collega in zat. De cabine van het voertuig raakte zwaar beschadigd, maar gelukkig kwamen wij met de schrik vrij.

Jaren later, op kerstavond 2007 gaf ik als officier van dienst leiding aan de brandweerinzet tijdens de brand boven een restaurant in Arnemuiden. Er kwamen die avond vier jonge kinderen om het leven. Deze brand had voor mij een volledig andere dimensie dan de brand die ik achtentwintig jaar eerder in Vlissingen meemaakte. Als officier van dienst kon ik in Arnemuiden namelijk niet anders dan de keuze maken om niet meer naar binnen te gaan, in een poging de kinderen te redden. Het vuur was te hevig en daarmee een inzet te gevaarlijk. De reddingspogingen moesten worden gestopt. Ik heb hier over verteld in het boek *Dat ene Dilemma*.

Een ander groot incident dat me bijstaat was de Herculesramp. Tijdens de crash van de Hercules op vliegbasis Eindhoven, werkte ik in het regionaal operationeel team. Door de crash kwamen 34, veelal jonge mensen, om het leven. Ik heb toen van nabij meegemaakt wat een dergelijke gebeurtenis voor velen kan betekenen. Het was een drama voor alle betrokkenen, met name voor overlevenden, de families van de slachtoffers, en een traumatische

ervaring voor alle hulpverleners. Kort na de ramp kwam een stroom beschuldigingen aan het adres van de hulpverleners op gang, die in de ogen van het publiek niet goed gehandeld zouden hebben. Die beschuldigingen hebben veel collega's daarna ernstig, en soms onherstelbaar, mentaal beschadigd.

Als operationeel leidinggevende was ik verantwoordelijk voor de aansturing en veiligheid tijdens vele inzetten. Ik moest dan niet alleen op de technische aspecten letten, zoals het aansturen van mensen en de veiligheid in het oog houden, maar zeer zeker ook aandacht voor de mentale aspecten hebben, waarbij een persoonlijke benadering tot alle betrokkenen voor mij een heel belangrijke waarde is geworden. Na al die jaren kan ik zeggen dat je pas een stap vooruitzet, nadat je hebt gekeken naar ervaringen uit het verleden. Ik wil daarom deze lessen meegeven.

Wat je niet ziet, hoeft je niet te verwerken

Tijdens operationele inzetten, zowel op de ambulance als bij de brandweer, krijg je beelden te zien die een ander niet zomaar te zien zal krijgen. In een groot aantal gevallen is dat onvermijdelijk. Je komt immers hulp bieden en wordt dus geconfronteerd met beelden die je liever niet wil zien. Een belangrijke vuistregel die ik voor mezelf hanteer is: wat je niet ziet, hoeft je niet te verwerken. Naast het zichtbare leed, wordt je ongevraagd ook geconfronteerd met emotioneel leed. Ik realiseer

Die beschuldigingen hebben veel collega's daarna ernstig, en soms onherstelbaar, mentaal beschadigd

De brandweer in actie bij een ongeval op de A58.

me dat de slachtoffers, hun familie, vrienden en anderen daar last van zullen hebben of hebben gehad. Belangrijk is het individuele verdriet te respecteren. Medeleven tonen, zonder daarbij mee te lijden, helpt mij daarbij. Maar ik realiseer me ook dat anderen juist wel de behoefte hebben aan de confrontatie met bijvoorbeeld het slachtoffer, om hun beeld van het incident compleet te krijgen.

We zijn als mens immers feilbaar

Erken onzekerheid

Tijdens de verschillende opleidingen, zeker als brandweerofficier, was er veel aandacht voor de samenwerking tussen teams en met andere hulpdiensten. Bovenal werd je voorbereid op de vele dilemma's, onzekerheden, druk en vragen waar je mee kan worden geconfronteerd tijdens een incident. Als officier moest je vooral in je eentje de besluiten nemen die goed en veilig waren voor je eenheden. Binnen de brandweer is de laatste jaren veel onderzoek gedaan naar situationele commandovoering. De aanleiding van het onderzoek was de constatering dat in veel incidentevaluaties bleek dat de

commandovoering van de brandweer tijdens grootschalige incidenten regelmatig afweek van de wijze waarop dit was aangeleerd.¹

Inmiddels hebben we geleerd dat de brandweerofficier in de praktijk met veel meer onzekerheid, druk en vragen wordt geconfronteerd dan hij in feite als mens aankan. We moeten erkennen dat dit normaal is en dat hulp van een collega ter ondersteuning cruciaal is. Naast erkennen is ook het herkennen van een teveel aan druk belangrijk. Het is geen schande als dit je overkomt. Erken en accepteer dat ons brein zo werkt. Een groot risico is de leidinggevende die volhoudt dat hulp niet nodig is en dat je als officier het dus allemaal alleen kunt. We zijn als mens immers feilbaar.

Vangnetten zijn cruciaal

Om ons als feilbare mens te beschermen weet de officier van dienst dat hulp kan worden ingeroepen. Uit onderzoek blijkt echter dat bij een mens onder druk het vermogen om de hulpvraag te signaleren als eerste wordt uitgeschakeld. Als een hulpvraag dus noodzakelijk is, dan zal die vrijwel nooit of in ieder geval te laat worden gesteld. Het is daarom van belang om de nodige hulp automatisch aan te bieden. Helemaal bij complexere of grootschaliger incidenten. Het is cruciaal om vangnetten beschikbaar te hebben en deze bij bepaalde complexere situaties automatisch te activeren. Hierbij wordt de kans op het vergeten te gebruiken van een vangnet en een eventuele fout maken verkleind. Natuurlijk gaan de meeste klussen gewoon goed. Alleen weet je dat nooit vooraf, altijd pas achteraf.

Binnen Brandweer Zeeland is inmiddels een systeem van vangnetten geïntroduceerd bij grotere incidenten. Zowel op afstand aan de spreekwoordelijke keukentafel, als bij het incident zelf, worden officieren ingezet om de leidinggevenden te ondersteunen. De Zeeuwse officieren zijn veelal positief over de inzet van 'een maatje'. Ook landelijk lopen verschillende experimenten om met vangnetten te werken.

Wees alert op tunnelvisie

Een risico bij het nemen van besluiten onder tijdsdruk is tunnelvisie. Bij die verkokerde blik wordt dan naar een bevestiging van

Foto: Kees Marijs

Loodsbrand

de aangenomen werkelijkheid gezocht. De officier van dienst zal dan minder eenvoudig een stap terugzetten om te checken of zijn beeld klopt met de actuele werkelijkheid. Ook een tweede officier loopt dat risico als hij zich na aankomst gelijk meldt bij de eerste. Je loopt dan het risico eenvoudig mee te gaan in de beeld- en besluitvorming van de ander. Zorg dus dat je eerst zelf de feiten verzamelt en vervolgens op basis daarvan een check doet bij de andere officier. Zo versterkt men elkaar en wordt het aantal 'blinde vlekken' en risico's aanmerkelijk verminderd. Beiden kunnen dan ontdekken dat ze mogelijk onderdelen hebben gemist in hun eigen beeld.

Niets is wat het lijkt

In de huidige wereld worden we overspoeld met informatie. Een risico van de vele beschikbare informatie is een 'informatie-obesitas', waarbij de leidinggevende wordt geremd in het nemen van besluiten omdat de drang bestaat om eerst alle beschikbare informatie na te kijken. Een bijkomend probleem is dat de beschikbare informatie kan afwijken van het actuele incident. Het incident, waarvan de brandweermensen bij aankomst een beeld hebben gevormd, kan er binnen een half uur totaal anders uit zien. Dit nog los van een mogelijke escalatie. Een compleet beeld vormen kost tijd, terwijl mensen tegenwoordig vaak verwachten dat het beeld compleet en beschikbaar is voor andere functionarissen, vrijwel direct na aankomst bij het incident. Het is belangrijk dat alle betrokkenen dit accepteren. Ik heb in die jaren geleerd dat het er vaak op neer komt dat het incident uiteindelijk niet is wat het eerst leek te zijn.

Oefen op onwerkelijke situaties

Bij oefeningen en trainingen worden scenario's uitgedacht die vaak surrealistisch lijken. In veel gevallen hoor je dan bij een oefening de opmerking: 'je moet het niet overdrijven, hè'. De praktijk blijkt echter weerbarstiger. Met regelmaat komen we incidenten tegen die erger zijn dan het meest extreme oefenscenario. Dit geeft de bevestiging dat incidenten in de praktijk erger kunnen zijn dan de scenario's die voor een oefening worden bedacht. Schroom dus niet om ogenschijnlijk surrealistische scenario's te overwegen. In de praktijk blijken deze toch voor te komen. Schenk hier aandacht aan, zowel in de planvorming als tijdens oefening en training. Zo herformuleerde crisismanager en psycholoog Ed Oomes begin oktober de Wet van Murphy in zijn blog als volgt: 'Alles zal misgaan en altijd op het verkeerde moment.'²

Luister oordeelloos naar de ervaringen van collega's

Een belangrijk aspect voor officieren en andere leidinggevendenden is het opdoen van operationele ervaring. Door

het geringe aantal, met name, complexere incidenten in de praktijk zal die ervaring in veel gevallen ontbreken. Compenseren van een gebrek aan operationele ervaring kan door een simulatie van de praktijk veelvuldig te beoefenen. Het beoefenen van grootschalige incidentsimulaties is echter complex, tijdrovend en gebeurt mede daardoor niet erg vaak.

Een risico van de vele beschikbare informatie is een 'informatie-obesitas'

Een andere wijze van compenseren, zonder daarbij zelf in het veld te staan, kan door te leren van de ervaringen van anderen. Dit kan door met je naaste collega's over incidenten te praten, maar zeker ook door ervaringen van anderen buiten je eigen kring. In beide gevallen geldt de kunst van het oordeelloos tot je nemen van die ervaring. We zijn immers snel geneigd iets van de inzet van een ander te vinden, vaak ook zonder alle details te kennen, maar wel vanuit de achterafkennis van de afloop. Een afloop die de collega destijds nog niet wist toen hij startte met de melding. Bespreek ervaringen met elkaar, wees vergevingsgezind en verrijk je ervaringskoffer met de ervaringen van anderen.

AART VAN OOSTEN

In 1978 is Aart van Oosten gestart bij de brandweer, waar hij ook als ambulancebegeleider fungeerde. Hij was officier van dienst en commandant bij de brandweer, coördinator en adviseur rampenbestrijding bij gemeenten. Tegenwoordig verzorgt hij vakbekwaamheidsactiviteiten voor brandweerofficieren. Als communicatieadviseur van het Regionaal Operationeel Team en operationeel woordvoerder in de Veiligheidsregio is hij actief in een piket.

REFERENTIES

1. Brandweeracademie (2021). *Eindrapport pilot commandovoering*. Arnhem: Instituut Fysieke Veiligheid.
2. Ed Oomes, 'De Nieuwe Wet van Murphy', Website Rizoomes.nl, 2 oktober 2022.

Foto Bram Petreus/ANP

Tom Middendorp

Klimaatverandering als aanjager van conflict

Tom Middendorp waarschuwde als Commandant der Strijdkrachten dat het aantal conflicten wereldwijd zal toenemen door klimaatverandering. Hij schreef er een boek over, *Klimaatgeneraal*. 'Ik hoop dat klimaatverandering een verbindend thema kan worden. Hoe vaak we het wereldwijd ook oneens zijn, we zijn allemaal slachtoffer.'

door Sam de Graaff

Maandag 5 december 2016, een nieuwsbericht van de NOS. Geen lang artikel – zo'n vijf alinea's – plus een interview met de man om wie het allemaal draait: Commandant der Strijdkrachten Tom Middendorp. De titel is kort maar krachtig: 'Generaal Middendorp: klimaatverandering bedreigt wereldvrede.'

Op het eerste gezicht geen bijzonder bericht, zeker nu niet. Maar toen, in 2016, was het wel degelijk baanbre-

kend. Middendorp had net gesproken bij het Planetary Security Initiative in het Vredespaleis in Den Haag, een door Buitenlandse Zaken georganiseerde klimaatconferentie. Enerzijds was er lof van groene politici, beroemdheden en activisten: geweldig dat juist een militair waarschuwde voor het veranderende klimaat. Aan de andere kant was er – te verwachten – kritiek van klimaatsceptici. Het klimaat, was dat geen linkse hobby?

‘De kritiek op mijn uitspraken ebde na een week ook helemaal weg,’ zegt Middendorp (62) nu. ‘Factcheckers konden er geen speld tussen krijgen. Maar het heeft wel wat in beweging gezet – en mij alleen maar gesterkt om verder te gaan met dit onderwerp.’

Middendorp doet dat niet meer als Commandant der Strijdkrachten. Na vijf jaar (en bijna veertig dienstjaren) stapten hij en minister van Defensie Jeanine Hennis-Plaschaert in 2017 op na een kritisch rapport over een dodelijk ongeluk met een mortiergranaat in Mali. Middendorp besloot zich toe te leggen op datgene waar hij in 2016 voor waarschuwde: klimaatverandering. Er kwam een wereldwijd onderzoeksnetwerk, hij adviseert bij projecten en publiceerde begin dit jaar een boek. De veelzeggende titel: *Klimaatgeneraal*.

Wanneer dacht u: ik ga me toeleggen op klimaatverandering?

‘De zaadjes zijn geplant tijdens militaire missies. In Uruzgan, in Mali, en in Somalië. In die landen voel je de impact van het klimaat. Voor militairen is dat heel normaal: een operatie begint met een terreinanalyse. Het klimaat is een gegeven waar wij altijd rekening mee moeten houden. Maar de link met klimaatverandering leg je niet in de missies. Dat deed ik pas als Commandant der Strijdkrachten, toen ik me meer ging bezighouden met toekomstscenario’s.’

Wat zag u?

‘Klimaatverandering is een van de grootste “drivers of change”, zoals we dat noemen. Een aanjager van veranderingen die wereldwijd een stempel zullen drukken op de veiligheidssituatie. Hele bevolkingsgroepen raken ontwricht door droogtes en overstromingen. Mensen kunnen niet meer rondkomen op de manier waarop ze dat al eeuwen deden en moeten op zoek naar alternatieven, maar die zijn er vaak niet. Gebieden raken onleefbaar – mensen trekken noodgedwongen weg naar gebieden die al bezet zijn. Met migratiestromen, spanningen en conflicten tot gevolg, wat weer een voedingsbodem vormt voor extremisme en georganiseerde criminaliteit.’

‘In mijn boek gebruik ik voorbeelden uit de missies waar ik was. Op die manier probeer ik klimaatverandering

tastbaarder te maken. Overigens spreek ik eigenlijk liever van klimaatontwrichting – bij “verandering” denken mensen: er verandert wat, hoe erg kan het zijn? Nee, het gaat echt om ontwrichting. De maatschappij komt op z’n kop te staan.’

Ook geopolitiek heeft klimaatverandering grote gevolgen, schrijft u. Bijvoorbeeld op de Noordpool. Wat speelt daar?

‘Door het smelten van het poolijs opent het Arctisch gebied zich steeds meer. Dat wordt – of is – een nieuwe geopolitieke arena. Om te beginnen wordt het gebied toegankelijk. Veel landen claimen die toegang, wat potentieel tot conflicten kan leiden.

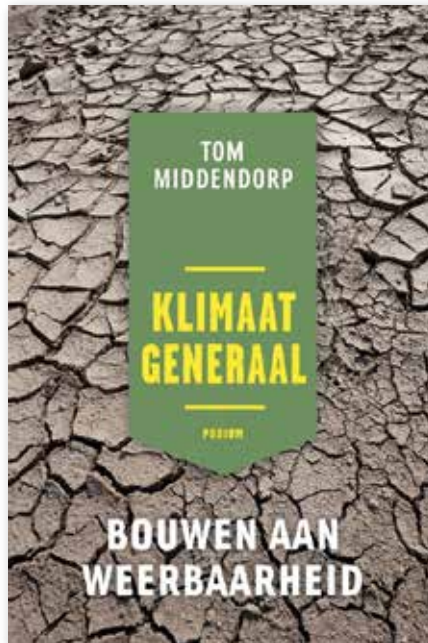
Ook opent het smeltende ijs mogelijkheid voor handelsroutes. De Chinezen willen bijvoorbeeld graag een nieuwe zijderoute richting Europa boven Rusland openen, wat het voor Rusland ook weer van belang maakt.’ ‘In Rusland is ondertussen ook het permafrost aan het smelten. Een groot deel van de Russische olie- en gasinfrastructuur is daarop gebouwd. Nu al zijn er jaarlijks duizenden incidenten die te maken hebben met die instabiele ondergrond. Smelt de permafrost verder, dan

‘Mensen kunnen niet meer rondkomen op de manier waarop ze dat al eeuwen deden en moeten op zoek naar alternatieven’

kan dat tot klimaatrampen leiden. Bovendien zitten er ook CO₂, methaan en mogelijk zelfs schadelijke virussen in opgeslagen. Dat kan vrijkomen.’

Is er nog een regio waar u zich in het bijzonder zorgen over maakt?

‘Om het gebied rond het Tibetaanse Plateau, ook wel de derde poolkap van de wereld. Veel rivieren in Zuid-Azië ontspringen daar – een cruciaal gebied voor het water van miljarden mensen, van Pakistan tot Korea. China bouwt dammen om de eigen watervoorziening veilig te stellen. Begrijpelijk en ze hebben er alle recht toe, maar

ze zitten ook aan de kraan van de watertoevoer naar andere landen. Recent hebben we gezien hoe Rusland gas inzet als machtsmiddel. En China verwerft de macht over het water. Andere landen zitten daar niet op te wachten. Logischerwijs. 'Ook de energietransitie veroorzaakt overigens geopolitieke verschuivingen. Landen keren zich af van olie en gas. Dat tast de machtspositie aan van landen die daarvan afhankelijk zijn: Rusland, de OPEC (Organisatie van Olie-Exporterende Landen, red.). Tegelijkertijd leidt het tot schaarste van andere grondstoffen. Zo is er een hele range van invalshoeken waarmee je kan kijken naar de relatie tussen klimaat en veiligheid. Een relatie die, denk ik, een belangrijke stempel zal drukken op het toekomstige werk van Defensie.'

De wereld schrok wakker van uw toespraak in 2016. Is er bij Defensie genoeg aandacht voor klimaatverandering?

'De Amerikaanse veiligheidsdiensten waarschuwen al langer. Ze omschrijven klimaatverandering als een risk multiplier: niet zozeer een aparte dreiging, maar een aanjager voor bestaande conflicten. Een versterkende factor. Bij het Pentagon (het hoofdkwartier van het Amerikaanse Ministerie van Defensie, red.) werd het pas later opgepakt. Voor Nederland gold dat ook – zoals inderdaad ook bleek uit die schokreactie in 2016. Inmiddels zie ik wel dat er een kentering gaande is.'

‘Landen keren zich af van olie en gas. Dat tast de machtspositie aan van landen die daarvan afhankelijk zijn’

Waaruit blijkt dat?

'Binnen de NAVO is dit thema echt opgepakt. Veel landen zijn volop aan het innoveren binnen hun defensies. Met name de VS, Canada, Frankrijk en Engeland ontwikkelen adaptatieprogramma's waarmee ze zich wapenen tegen de effecten van klimaatverandering. Nederland doet ook steeds meer. In alle delen van de laatste Defensienota staan duurzaamheidsparagrafen.

Het thema leeft, al is het nog wel vrij abstract. Ik weet dat er nu wordt gewerkt om dat door te vertalen in acties, innovaties en onderzoek. En er worden miljarden vrijgemaakt om de infrastructuur van Defensie te vergroenen.'

Dat is nodig: wereldwijd behoren defensies tot de grootste vervuilers, schrijft u. Het Amerikaanse leger stoot evenveel uit als een middelgroot Europees land.

'Meer dan 50 procent van de uitstoot van overheden wereldwijd komt van defensies. Denk aan de schepen en vliegtuigen, de bevoorrading. Dus rust bij defensies – in alle landen – een belangrijke verantwoordelijkheid om de uitstoot terug te brengen. Daarin zie ik ook kansen: de energietransitie kan niet alleen helpen emissies te reduceren, maar ook bijdragen aan de operationele effectiviteit de militairen.'

Wat bedoelt u?

'Als je eenheden uitzendt die meer zelfvoorzienend worden in hun energieverbruik, hebben die minder logistiek nodig bij hun operaties. In het boek noem ik het voorbeeld van kunstenaar Ap Verheggen, die water uit droge woestijnlucht probeert te winnen. Wij boden hem aan onderzoek te doen op onze basis in Mali. Hij slaagde erin een glas water uit de lucht te halen. Dat was nog nooit vertoond.'

'Nou zet één glas geen zoden aan de dijk, maar de potentie is duidelijk. Stel: onze militairen zetten een

Foto Ministerie van Defensie

Tom Middendorp

En u zelf, hoe is uw leven veranderd sinds u zich op klimaatverandering bent gaan toeleggen?

‘Ik ben er privé bewust mee bezig: ik vlieg veel minder, rijd elektrisch, er liggen zonnepanelen op het dak. Maar het zit hem vooral in het werk waar ik me voor inzet. Via de denktank die ik mede heb opgericht (de International Military Council on Climate Security’s Expert Group, red.) maar ook voor kleinschalige projecten en NGO’s.’

U had het kort over Rusland dat gas inzet als wapen. Naast de Russische invasie in Oekraïne zien we groeiende spanningen tussen China en de VS, de wereldwijde opkomst van populisme en vliegen de alarmerende klimaatrapporten ons om de oren. Hoe ziet u de toekomst?

‘We staan deze eeuw voor de enorme vraag hoe wij de verdubbelende wereldbevolking kunnen voorzien van eten, drinken en goederen, terwijl de beschikbaarheid van grondstoffen afneemt. Klimaatverandering ver-

groot dit gat tussen vraag en aanbod. De geschiedenis leert ons dat schaarste leidt tot competitie, conflicten en oorlogen. Het is een wereldwijd probleem dat ons allemaal raakt en dat we niet oplossen door meer competitie. We zijn allemaal slachtoffer en ik hoop dat we in ieder geval op dit vlak de handen ineen slaan en klimaatverandering als een gemeenschappelijke vijand gaan beschouwen. Daarbij moeten we vooral innoveren op circulariteit, om zo onze grondstofafhankelijkheid te verminderen.’

‘Tijdens mijn missies heb ik met eigen ogen gezien wat de prijs is als je een conflict niet kan voorkomen. Als we bedenken dat door klimaatverandering alleen maar meer conflicten zullen ontstaan, moeten we alles doen wat we kunnen. Alles. En dat ook centraal zetten in ons buitenlands beleid. Hoe beter we die kloof tussen vraag en aanbod van grondstoffen kunnen dichten, hoe beter we kunnen voorkomen dat landen afglijden in conflictsituaties. En voorkomen is beter dan genezen, heb ik altijd geleerd.’

Sam de Graaff – Freelance journalist, schreef onder meer voor Het Parool, de Volkskrant en persbureau ANP.

‘Als we bedenken dat door klimaatverandering alleen maar meer conflicten zullen ontstaan, moeten we alles doen wat we kunnen’

kleine versie van zijn uitvinding achter in een voertuig als ze op patrouille gaan. Iedereen drinkt zo’n 10, 15 liter water per dag. Kan je dat zelf produceren, dan scheelt dat enorm in de logistiek. Ook voor het grotere plaatje geldt: tijdens een militaire missie worden miljoenen flesjes water aangevoerd, over duizenden kilometers. Dat kost veel geld en produceert een enorme afvalberg. Produceer je dat ter plekke, dan heb je die afvalberg niet en verbeter je je operationele inzetbaarheid. Win-win.’

Op welke manier kunnen Defensie en de veiligheidssector verder een rol spelen in de klimaataanpak?

‘Via hun voorspellend vermogen. Onze inlichtingendiensten kijken naar de landen rond Europa. De ring van instabiliteit, noemen we die. Daar liggen de landen waar de meeste militaire inzet plaatsvindt én die het zwaarst worden getroffen door klimaatverandering. Voor inlichtingendiensten is het daarom interessant om klimaatverandering mee te nemen in hun analyses. Waar gaat klimaatverandering welke effecten hebben? Vervolgens kunnen we die landen helpen zich aan te passen en daarmee erger voorkomen.’

Wat een ramp!

Met lood in mijn schoenen zette ik begin maart de video online waarmee we het thema van de Maand van de Geschiedenis 2022 bekendmaakten. Het was ruim twee weken nadat Rusland Oekraïne binnenviel en dit was niet de enige crisis die in 2022 de krantenkoppen bepaalde. De stikstofcrisis, de woningcrisis, de klimaatcrisis en nog een aantal andere hielden de gemoederen bezig. Het thema 'Wat een ramp!' was onbedoeld wel heel actueel.

Het thema was enkele jaren geleden gekozen. Aanleiding was de herdenking van het Rampjaar 1672. En net als voorgaande jaren waren honderden instellingen weer van plan om in oktober activiteiten te organiseren aansluitend bij het thema. Van optredens tot lezingen, en van festivals tot rondleidingen. Met als gezamenlijk doel geschiedenis voor het voetlicht brengen.

Maar zo zeker van mijn zaak was ik afgelopen voorjaar niet: pikken instellingen het thema op en gaan ze ermee aan de slag? Ligt een onderwerp als 'oorlog' nu té gevoelig? Of laten instellingen in deze periode, die al gevuld lijkt met actuele crises, dit thema liever links liggen?

Totdat ik een interview met Beatrice de Graaf, de essayist van de Maand van de Geschiedenis 2022, afnam en het belang van het thema voor mij des te meer werd

Foto Jeunike Mingels

Lezing van Beatrice de Graaf tijdens de Nacht van de Geschiedenis in het Rijksmuseum.

benadrukt. Zij verklaarde: 'Crisisbeheersing is het toverwoord. En dat geldt ook nu voor Oekraïne. Het is daar een oorlog, maar hier, in Europa, en zelfs wereldwijd is het inmiddels ook een crisis. Het raakt de internationale orde. Veiligheid is ondeelbaar, zeker in Europa, dus we moeten er iets mee. Het is dus ook onze crisis.' Op naar oktober met zoveel mogelijk informatie over historische rampen, dacht ik.

Vol spanning zette ik 1 september de agenda van de Maand van de Geschiedenis online. Met het projectteam was er in de zomer keihard gewerkt om alle aangeelde activiteiten te redigeren en structureren. Ramptoeristen konden vanaf 1 september de 'Wat een ramp!'-activiteiten uitkiezen die ze in oktober wilden bezoeken. 'Oktober wordt een rampzalige Maand' grapt mijn collega's en ik vaak in een overleg, maar niets bleek minder waar. Instellingen hadden honderden activiteiten aangemeld over bijvoorbeeld het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, woningnood in de vorige eeuw, de Spaanse Griep en de Koude Oorlog. Velen sloten aan bij de problematiek van vandaag de dag. En het essay *Crisis!* van Beatrice de Graaf stond al snel in de Bestseller 60.

Hoe cru het ook is, historische verhalen over rampen en crises trekken de aandacht. Juist in deze tijd. Mensen zijn op zoek naar verklaringen en die kunnen gevonden worden in historische gebeurtenissen. Kennis van het verleden kan immers bijdragen aan begrip van het heden. Ik hoop dat de activiteiten over 'Wat een ramp!' een historische context hebben kunnen bieden bij de crises die we nu ondervinden.

Een luchtige Maand van de Geschiedenis was het niet en dat voelden de organisatoren van de activiteiten ook aan. Opvallend vaak werd er na afloop gratis koffie en thee geschonken. Of de drankjes dienden om bij te komen van het rampzalige verhaal of om de actualiteit weer tegemoet te kunnen treden, durf ik niet te zeggen.

Eva Flipse – Publiekshistorica en projectmedewerker Maand van de Geschiedenis bij het Nederlands Openluchtmuseum.

Oktober is de Maand van de Geschiedenis, het grootste geschiedenisevenement van Nederland. Musea, boekhandels, bibliotheken, archieven en andere instellingen organiseren tijdens de Maand activiteiten door het hele land rondom een centraal thema.

Foto Jeunquie Mingels

Twee bezoekers tijdens de Nacht van de Geschiedenis in het Rijksmuseum.

Foto Linde Derenbos

Nicole Immler

Herdenken om te verbinden in de meerstemmigheid

Lezing gehouden bij de herdenking van de Japanse Jongens- en Vrouwenkampen op 21 augustus 2022.

door Nicole Immler

Beste mensen, beste aanwezigen,
Waarom herdenken wij eigenlijk? Lange tijd stond de slogan 'dat nooit meer' op de voorgrond in onze herinneringscultuur op 4 mei. Maar 'wat willen wij (dan precies) nooit meer?' vroeg historica Nanci Adler in een opinie-stuk.¹ Zij stelde dat tegen ontmenselijking meer nodig is dan de belofte 'nooit meer'. Herdenken en herinneren hebben een belangrijke functie in het individuele en maatschappelijke genezingsproces. Het draait om het verleden én het heden.

Adler zei, en ik paraphraseer haar, dat door (als mens) stil te staan bij de ervaringen van de slachtoffers, wij hen individualiteit en menswaardigheid teruggeven. Maar als

burgers, dragen wij ook politieke verantwoordelijkheid en die gaat veel verder dan herinneren alleen, en houdt in verantwoordelijkheid en herstelmaatregelen te willen nemen.¹

Wij willen bij herdenkingen daarom de mens én de burger zien; en onze opgave is dus naast de individuele herinnering om ook de samenleving, die wij willen zijn, voor ogen te hebben. Ik vind dit een belangrijke interventie in een debat dat te vaak alleen over het verleden en te weinig ook over het heden gaat. Herdenken is namelijk meer dan stil staan bij het verleden, het gaat ook om bruggen te bouwen naar de toekomst. Deze vraag naar 'wat voor een samenleving willen wij

eigenlijk zijn? Waar herdenken wij voor?' is de laatste jaren iets uit ons blikveld geraakt; erkenning van de eigen ervaring en de eigen groep stond voorop; en daar tegenover kwam vaak 'de ander' te staan, alsof het leed van een ander, anders zou zijn dan het eigen leed.

Daardoor zien wij polarisatie in de media en de politiek, terwijl velen van de jonge generatie behoefte hebben aan een tegengeluid. In de voorbereiding vertelden Merijn en Thomas Ritmeester mij een persoonlijk verhaal dat deze behoefte goed verbeeldt. Tot een paar jaar geleden gingen zij jaarlijks in augustus naar twee verschillende herdenkingen toe om de ervaringen van hun opa en overgroot-oma te herdenken. Alle twee hadden zij in Indonesië in verschillende kampen en omstandigheden gezeten en hadden zij de behoefte om specifiek te herinneren om zich persoonlijk en in hun gemeenschap erkend te voelen. De vraag die zij zich stelden is of deze specifieke herinneringscultuur de vraag naar de grotere betekenis beantwoordt: waar herdenken wij eigenlijk voor? Is dit om de herinnering aan onze grootouders in ere te houden of heeft het herdenken ook een functie voor de bredere gemeenschap?

Monument 'Japanse Vrouwenkampen'

En er zijn nog meer urgente vragen. Zoals: Hoe kunnen we recht doen aan het leed van de eerste generatie, hun ervaringen en herinneringen, en gelijktijdig herdenken op een manier die ook betekenisvol is voor de tweede en derde generatie? Hoe kunnen we het ritueel van herdenken vernieuwen – op een moment waarin velen van de eerste generatie niet meer onder ons zijn – zodat het ook voor jongeren en toekomstige generaties betekenisvol blijft? Wat is de rol van herdenken van een oorlog in het verleden, op een moment dat er opnieuw een oorlog

in Europa is?

Bij deze vragen wil ik in deze lezing stil staan. Ik vind het bijzonder dat ik – als wetenschapper die zich met herinneringscultuur bezighoudt vandaag op deze herdenking mag spreken; een ceremonie, die in mijn ogen

Herdenken is namelijk meer dan stil staan bij het verleden

om drie redenen heel speciaal is.

Allereerst - Vandaag herdenken twee groepen gezamenlijk met elkaar – ex-geïnterneerden van Japanse jongens- en vrouwenkampen en hun nabestaanden – omdat zij herdenken zien als een manier om niet alleen bij de eigen ervaring stil te staan, maar ook bij de ervaring van de ander, en het gezamenlijke daarvan willen zien. Gemeenschappelijk herdenken betekent dan ook 'oog voor de ander te willen hebben; hun ervaring ook te willen zien en te willen aanvaarden'.

Ten tweede - Vandaag gezamenlijk herdenken, betekent ook generatie-overstijgend herdenken, de ervaringen en herinneringen van de eerste generatie – van wie enkelen nog onder ons zijn – te eren, maar ook naar de behoeften van de jongere generatie te luisteren, die niet meer langs bepaalde lijnen en kaders wil herinneren en in plaats daarvan meer aan 'herstel' zou willen doen.

Ten derde - Ik vind het heel bijzonder en een eer dat ik als buitenstaander op deze herdenking mag spreken. Ondanks dat ik niet uw Indisch-Nederlandse familie-ervaringen kan delen, heb ik als wetenschapper lange tijd onderzoek gedaan naar de nasleep

van de Tweede Wereldoorlog en het koloniaal verleden; de sporen die deze geschiedenis in onze families en de samenleving heeft achtergelaten; hoe ervaringen worden doorgegeven en welke consequenties eraan verbonden zijn. Mij drijft de vraag op welke manier wij bij de geschiedenis kunnen stil staan om erkenning, maar ook een proces van herstel te realiseren.

Graag wil ik hier een paar inzichten uit mijn onderzoek met u delen. En dan kijken hoe deze observaties een impuls zouden kunnen geven aan ons herdenken.

Veranderingen in het publieke debat

In de debatten van de laatste jaren zien wij in dit opzicht een paar belangrijke verschuivingen.

Van verdeeld naar gedeeld verleden

Decennialang is er een harde strijd gevoerd om erkenning te krijgen voor de persoonlijke ervaringen van geweld in Indonesië, om deze ervaringen te mogen vertellen. Er is 'nooit over gepraat', hoor je vaak. Het zogenaamde 'Indisch zwijgen', opgelegd door de noodzaak van assimilatie in de Nederlandse maatschappij, en het stigma 'deel van het koloniale systeem geweest te zijn', heeft een praatcultuur niet bevorderd. Dat leidde weer tot een gebrek aan kennis en erkenning. Het lijkt er ook op dat de strijd om erkenning, de aandacht voor betekenis en zingeving soms in de weg stond. Je wil erkenning voor wat je hebt meegemaakt, voor wie je bent. Zolang deze erkenning niet wordt gegeven, voelt de erkenning voor een ander vaak als de miskenning van jezelf.

Vooraf in de context van een koloniale samenleving zit slachtofferschap en daderschap vaak dicht bij elkaar

Om deze exclusieve identiteitsbenadering te doorbreken, is het volgens de filosoof Kwame Appiah (2018) noodzakelijk complexe verhalen te vertellen; niet alleen tegenstrijdige ervaringen aan het woord te laten, maar ook alle groepen te horen, om erkend te worden in wat zij hebben meegemaakt. Deze meerstemmigheid maakt de geschiedenis als geheel zichtbaar. Dat is waar de jonge generatie, die ik heb gesproken, op dit moment naar op zoek is. Velen willen het verleden zien als iets gezamenlijks en niet als een verleden dat verdeelt, polariseert en schuld toewijst.

Van identiteit naar meerstemmigheid

In dit verband is meerstemmigheid een nieuwe term geworden, die nu vaak in de publieke ruimte wordt gebruikt als het over het koloniaal verleden gaat. Meestal wordt de term geassocieerd met verschillende stemmen aan het woord te laten en zo een historische ervaring in een context te plaatsen. Maar, meerstemmigheid gaat ook over de meerstemmige zelf (zoals psycholoog Hubert Hermans het noemde), de verschillende stemmen die een individu in zich draagt en die innerlijk met elkaar in dialoog en ook in strijd zijn. Er is deze stem, die slachtoffer was, maar tevens onderdeel was van de heersende klasse, die wellicht ook onbe-

Monument 'Jongenskampen' op landgoed Bronbeek in Arnhem.

wust slachtoffers heeft gemaakt. Vooral in de context van een koloniale samenleving zit slachtofferschap en daderschap vaak dicht bij elkaar. Waar je op het ene moment nog onderdeel van het systeem was, was je op het andere moment degene die alles verloren had: thuis, status, gezondheid en zelfverzekerdheid.

In een herdenkingscultuur waar alleen het eigen slachtofferschap centraal staat, is het moeilijk meer ambivalentie toe te laten. Maar juist deze meerstemmigheid te willen horen, zou het herdenken enorm verrijken en vooruitbrengen – omdat het precies de ambivalente erfenis spiegelt, die ons het koloniaal verleden in Indonesië heeft overgeleverd.

Wat valt nu te leren uit mijn onderzoek over de nasleep van de Holocaust/Tweede Wereldoorlog over de diverse behoeftes van de verschillende generaties?² Een kenmerk van deze intergenerationele dynamiek is bijvoorbeeld dat, terwijl de eerste generatie over het algemeen aandringt op een specifieke herinnering van hun verleden, de tweede generatie er vaak een identiteitsstrijd van maakt. Zij zien zich als spreekbuis voor hun ouders, die zij als 'stemloos' en niet erkend hebben ervaren; gelijktijdig willen zij ook dat hun eigen leed-ervaringen worden

gezien, zelf opgegroeid in door de oorlog beschadigde families. Terwijl leden van de eerste en tweede generatie vaak gekenmerkt worden door sterke emoties ten opzichte van het verleden, zoals nostalgie of woede, voelt de derde generatie vaak verbondenheid, maar plaatst de familie-ervaringen ook in perspectief en streeft een 'bredere politieke strijd' na over historisch bewustzijn.

Een goed voorbeeld daarvan is een jongerenbeweging (waarmee ik enkele jaren geleden in aanraking kwam), die zich 'derde generatie' noemde; zij waren in Londen, New York en Melbourne, zij hadden alle dezelfde motto, namelijk 'to connect'. Het staat voor 'zich te willen verbinden'; aan het verleden van hun grootouders, die de Holocaust hadden meegemaakt; aan hun ouders, die onder deze schaduw zijn opgegroeid; én met elkaar als derde generatie Joods, maar ook solidair met andere groepen die op dit moment een moeilijk bestaan in ons samenleving hebben. Ze willen zich verbinden met de eigen familiegeschiedenis, maar ook met het nu. Deze verbinding is een erfenis, maar het is ook een keuze om deze relatie aan te gaan. Het is 'een zich inschrijven in de wereld', zoals politiek filosoof Hannah Arendt mooi heeft verwoord. Herdenken is dus veel meer dan stil staan bij een ervaring of herinnering; het is ook een politieke actie. Het heden in het licht van het verleden te willen zien en daaraan consequenties willen te verbinden.

Juist deze meerstemmigheid te willen horen, zou het herdenken enorm verrijken en vooruitbrengen

Wat betekenen deze geschetste ontwikkelingen nu voor het vernieuwen van het herdenken?

Terwijl de politiek zich nog veel met vragen van excuses bezighoudt, zien we de laatste jaren in het maatschappelijk debat de vraag naar herstel centraal staan; hoe de koloniale erfenis van racisme, sociale hiërarchieën, en structureel ongelijkheid aan te gaan. Daarom is herdenken – als mens en als burger – onderdeel van een breder sociaal proces. Het is tijd om voorbij de excuses te komen; en herstel van relaties aan te gaan.

Als ook mijn eigen onderzoek laat zien: Herstel betreft namelijk meer dan de genezing van het individu, het gaat ook om het herstel van sociale relaties. En dan niet alleen tussen minderheden en de overheid, maar ook in families en tussen gemeenschappen. Het gaat ook om gehoord worden binnen de eigen familie, door verschillende generaties heen. Het gaat er uiteindelijk om hoe

we naar elkaar kijken en luisteren. Of zoals de psycholoog Ina Vukovic het formuleerde: 'Het gaat niet om de spin, en niet om de vlieg, maar om het web.' Het gaat niet over daders of slachtoffers maar ons sociale 'web'.

Dat vraagt om een ander soort dialoog: In plaats van dialoog te zien als een proces alleen tussen twee partijen, betekent dialoog met de ander ook bewust te (kunnen) worden van de eigen meerstemmigheid; en deze eigen meerstemmigheid gehoord te hebben, is weer een belangrijke voorwaarde om een bredere dialoog met anderen te kunnen voeren. Laten we dus ook de complexiteit van ons eigen verhaal in onszelf toestaan.

De vraag die dan blijft, is of er een vorm van erkenning denkbaar is, waarin de meerstemmigheid van individuen en groepen erkend zou kunnen worden. Dit spoort ons aan om eerst een vorm van dialoog te ontwikkelen die het mogelijk maakt om explicieter met de eigen meerstemmigheid om te gaan. En dat begint vaak bij het individu zelf. Zoals Adriaan van Dis laatst in zijn oratie zo mooi zei: Het gaat daarom om het ongemak op te zoeken; daarom 'onszelf te begrijpen en proberen te verbeteren. Het gaat om de kunst van richting te veranderen'.³

Ik hoop dat mijn gedachten een bijdrage kunnen leveren aan een veranderen van richting. Door dit gesprek met onszelf én met elkaar te inspireren. Dit Indisch verleden met al zijn geweld heeft ons een structurele en uitdagende erfenis overgeleverd. Dat te zien en te aanvaarden, is de taak van de jonge generatie. Deze meerstemmigheid van onze familiegeschiedenissen toe te laten, zou denk ik een grote stap vooruit zijn om aan het herstel te werken.

Ik dank u voor uw aandacht.

Nicole Immler – Universitair hoofddocent aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht.

REFERENTIES

1. Nanci Adler, 'Wat willen wij nooit meer?' 31 jan 2021, *Het Parool*
2. Voor een beknopt overzicht van resultaten zie: Nicole Immler (2020), 'Erkenning: Herstel van sociale relaties'. *Impact Magazine*, 4, 5-7. Andere Publicaties zijn te vinden via www.dialogicsofjustice.org.
3. Adriaan van Dis, 'De cancelcultuur brengt ons nergens, schrijft Adriaan van Dis. We moeten het ongemak juist opzoeken', 12 mei 2022, *De Volkskrant*.

Crisis!

Beatrice de Graaf

PROMETHEUS 2022, 64 PAGINA'S, ISBN 9789044650655

In dit essay - geschreven voor de Maand van de Geschiedenis 2022 - duikt Beatrice de Graaf in de geschiedenis van Nederlandse crises en onderzoekt ze hoe crisisbeheersing steeds meer een taak van de overheid is geworden. De verwachtingen, de kritiek en de achterdocht van de burgers zijn tegelijkertijd toegenomen, waardoor de auteur zich in dit essay afvraagt of het niet tijd is voor een nieuw besef van crisisbeheersing.

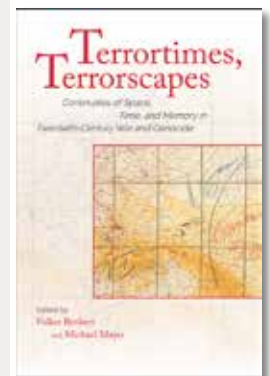

Terrortimes, Terrorspaces

Continuities of Space, Time, and Memory in Twentieth-Century War and Genocide
Volker Benkert & Michael Mayer (Eds.)

PURDUE UNIVERSITY PRESS 2022, 294 PAGINA'S, ISBN 9781612497310

Wat vormt de kern van langdurige conflicten en de continuïteit van geweld in de verschillende conflicten wereldwijd gedurende de twintigste eeuw en wie zijn de aanjagers waardoor zogenoemde 'terreurtijden' en 'terreurlandschappen' konden ontstaan? Dit interdisciplinaire boek onderzoekt deze vragen aan de hand van een analytisch kader dat is opgebouwd rond verschillende thema's.

Groupwork with Refugees and Survivors of Human Rights Abuses

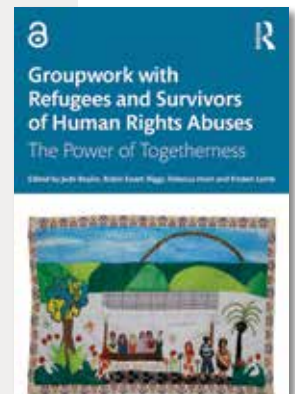
The Power of Togetherness

Jude Boyles, Robin Ewart-Biggs, Rebecca Horn & Kirsten Lamb (Eds.)

ROUTLEDGE 2022, 242 PAGINA'S, ISBN 9781032043906

Het boek beschrijft en onderzoekt de kracht van groepswork voor vluchtelingen en overlevenden van mensenrechtenschendingen in verschillende settings, zoals vluchtelingenkampen en opvangcentra. Het belang van een groeps- en gemeenschapsgerichte benadering gericht op herstel wordt zowel theoretisch onderbouwd als ook benaderd vanuit de ervaringen van groepsleiders zelf. Het boek richt zich o.a. op groepen die werken door middel van 'body and soul', en groepswork dat zich richt op herstel door gesproken woord.

Er is een Open Access-versie van dit boek beschikbaar op taylorfrancis.com.

Combat Stress in Pre-modern Europe

Owen Rees, Kathryn Hurlock, Jason Crowley (Eds.)

SPRINGER INTERNATIONAL PUBLISHING AG 2022, 204 PAGINA'S, ISBN 9783031099465

Dit boek onderzoekt de blijvende impact van oorlog op individuen en hun gemeenschappen in het pre-moderne Europa, de periode van het archaische Griekenland (ca. zesde en vroege vijfde eeuw v. Chr.) tot de Britse burgeroorlogen (zeventiende eeuw).

Door moderne medische en psychologische modellen los te laten op pre-moderne oorlogservaringen wil dit boek innovatieve en nieuwe richtingen bieden voor toekomstig onderzoek. De onderwerpen variëren van de toepasbaarheid van begrippen als moreel letsel op het verleden, tot een conventioneel historisch kijk, waarbij wordt onderzocht hoe gevechtstress en posttraumatische stressstoornis zich al dan niet in verschillende tijdsperiodes hebben gemanifesteerd.

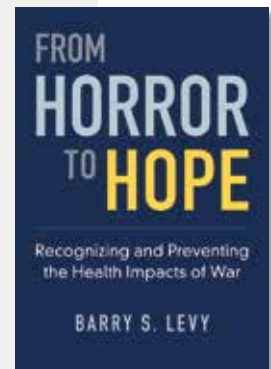
From Horror to Hope

Recognizing and Preventing the Health Impacts of War

Barry s. Levy

OXFORD UNIVERSITY PRESS 2022, 296 PAGINA'S, ISBN 9780197558645

Dit boek documenteert de (gezondheids)gevolgen van oorlog, voornamelijk voor burgeroorlogsgetroffenen, maar ook voor militairen en veteranen, en schetst wat er kan worden gedaan om deze gevolgen te minimaliseren. Naast de verwoestende (gezondheids)effecten gaat het boek ook in op positieve ontwikkelingen, zoals nieuwe initiatieven om burgers tijdens oorlog beter te beschermen, gendergerelateerd geweld en mentale trauma's te verminderen en de internationale wapenhandel en het gebruik van kernwapens onder controle te houden.

Informatiemakelaar en schietschijf

De inzet en effectiviteit van waarnemers in vredesoperaties op de Balkan, 1991-1995

Dion Landstra

UITGEVERIJ BOOM 2022, 384 PAGINA'S, ISBN 9789024449477. PROMOTIE UNIVERSITEIT LEIDEN 2022

Dion Landstra onderzocht voor zijn promotie de effectiviteit van waarnemers in vredesoperaties op de Balkan tussen 1991 en 1995. Naast dat waarnemers soms worstelden met hun positie in het nieuwe land, waren er genoeg risico's. Ook ethische vraagstukken waar waarnemers geregeld tegenaan liepen, komen aan bod. Mentaal gezien ervoeren de waarnemers niet altijd genoeg hulp bij Defensie. Al deze aspecten onderzocht Landstra voor zijn onderzoek. Concluderend laat het zien dat bepaalde risico's die op hoger strategisch en operationeel niveau geaccepteerd zijn, vermeden hadden kunnen worden en eigenlijk niet aanvaardbaar waren voor de waarnemers zelf.

Waar gaat het over als het over Joden gaat?

David Wertheim

DE BEZIGE BIJ 2022, 256 PAGINA'S, ISBN 9789403175119

Joden spelen een belangrijke rol in het Nederlandse publieke debat bij totaal verschillende groepen. David Wertheim, cultuurhistoricus én Joods, onderzoekt in dit boek waarom zulke compleet van elkaar verschillende Nederlanders zich zo betrokken voelen bij Joodse zaken. Als eerste concludeert hij dat Joden een vehikel zijn om te bepalen waar je zelf staat. En dit heeft weinig met de Joden zelf te maken. Wat weer de vraag oproept waarom er gekozen wordt voor Joden als de groep waar je je tot moet verhouden om je eigen identiteit te bepalen.

Crisis en catastrofe

De Nederlandse omgang met rampen in de lange negentiende eeuw

Lotte Jensen (red.)

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS 2021, 282 PAGINA'S, ISBN 9789463722568

Door de huidige dreiging van klimaatrampen en pandemieën groeit het besef dat rampen een grote invloed hebben op de ontwikkeling van gemeenschappen. In eerdere perioden deden zich ook tal van rampen voor die de Nederlandse samenleving raakten, zoals verschillende cholera-uitbraken en grootschalige rivieroverstromingen. Dit boek gaat in op de invloed van deze catastrofes op het geloof in God, solidariteit en liefdadigheid, en lokale en nationale identiteitsvorming in de periode 1750-1940. Ook is er aandacht voor de culturele representatie van rampen in literatuur, schilderijen en gedenkboeken.

Egodocuments in Dutch Jewish History

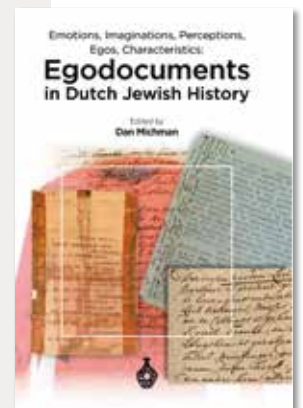
Emotions, Imaginations, Perceptions, Egos, Characteristics

Dan Michman (Ed.)

AMPHORA BOOKS, 2021, 256 PAGINA'S, ISBN 9789064461545

Dit boek behandelt het onderwerp egodocumenten van Joden in Nederland, van de achttiende eeuw tot de eenentwintigste eeuw. Een belangrijk deel beschrijft het concept egodocumenten – een term die voor het eerst werd bedacht door de Nederlands-Joodse historicus Jacques Presser in de jaren vijftig – en het belang ervan voor historisch onderzoek.

Een ander deel richt zich op de emotionele kant en de kracht van verbeelding in egodocumenten en de manier waarop deze kunnen worden verwerkt in onderzoek naar de Holocaust. Ook de rol die egodocumenten spelen bij het vormgeven van museale tentoonstellingen en het belang van context bij de presentatie van dergelijke bronnen aan het bredere publiek komen aan de orde. Auteurs van de verschillende hoofdstukken in het boek zijn o.a. Evelien Gans, Annemiek Gringold, Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, David Wertheim, Selma Leydesdorff.

Verankerd in veiligheid

Vriendschap sluiten met je zenuwstelsel met behulp van de polyvagaaltheorie

Deb Dana

UITGEVERIJ MENS! 2022, 256 PAGINA'S, ISBN 9789463160650

Volgens de auteur laat de polyvagaaltheorie zien dat we ons uit balans geraakte zenuwstelsel kunnen reguleren om de weg terug te vinden naar een gevoel van welbevinden. Dit boek wil een praktische handleiding zijn met onder meer geleide visualisatie, meditatie en zelfonderzoek voor iedereen die stress en angst wil verminderen en meer evenwicht en (zelf)vertrouwen wil ervaren.

Anticiperen en versterken

Beleidsplan Crisisbeheersing IenW 2022 t/m 2026

DEPARTEMENTAAL COÖRDINATIECENTRUM CRISISBEHEERSING, MINISTERIE VAN INFRASTRUCTUUR EN WATERSTAAT 2022, 19 PAGINA'S

Crisisbeheersing heeft de afgelopen jaren volop in de schijnwerpers gestaan, zoals de droogte in 2018, diverse ransomware-aanvallen en de overstromingen in Limburg in de zomer van 2021. De verspreiding van het coronavirus heeft overheden en burgers opnieuw geconfronteerd met de maatschappijontwrichtende impact die crises kunnen hebben. Dit beleidsplan bevat een meerjarig en richtinggevend kader, waarin de te ondernemen acties ten aanzien van de prioritaire dreigingsthema's op het gebied van crisisbeheersing voor het ministerie in de komende vijf jaar staan opgenomen. Te downloaden via dcc-ienw.nl/documenten.

Zorg voor afstemming

Werken aan een optimaal netwerk voor mentale gezondheid

Pim Peeters & Koen Westen

UITGEVERIJ SWP 2022, 160 PAGINA'S, ISBN 9789085601692

Zowel naastbetrokkenen, vrijwilligers, als professionals zijn betrokken bij de ondersteuning van het herstelproces van een cliënt met (ernstige) psychische aandoeningen. Dit boek geeft handvatten voor de samenwerking in het netwerk rondom de cliënt en voor de samenwerking tussen teams. Het Zorgafstemmingsgesprek (ZAG) is zo'n concrete werkwijze.

Het boek wil aansluiten bij het nieuwe streven voor (specialistische) ggz-organisaties en maatschappelijke en sociale voorzieningen om tot een lokaal, wijkgericht ecosysteem voor mentale gezondheid te komen, waarin als netwerk integraal wordt samengewerkt.

Sophie van Leeuwen

EDITORIAL

Veerkracht

Het meemaken van een ramp blijft op je netvlies gebrand staan. Zelfs wanneer je iets niet zelf hebt meegemaakt, kun je beelden in je hoofd hebben van rampen. Denk maar aan de watersnoodramp in Zeeland, de treinramp bij Harmelen, de cafébrand in Volendam, de vuurwerkramp in Enschede, de crash van de MH17 of een kleinere maar niet minder tragische ramp zoals het ongeluk met de Stint in Oss. Ik ben vast niet de enige die deze gebeurtenissen niet zelf direct heeft meegemaakt, maar de beelden wel voor zich ziet en hierbij zelfs nare emoties kan ervaren als verdriet, ongelof en machteloosheid. Het medeleven en ontzag van de samenleving kan steunend zijn voor nabestaanden, maar ook aanzetten tot verandering. We willen ons niet machteloos voelen en proberen te voorkomen dat een dergelijke ramp zich ooit herhaalt. Daarom bouwen we waterkeringen, stellen regels op over de opslag van vuurwerk, veranderen vliegroutes en doen onderzoek naar de veiligheid van de Stint. Toch lijkt het onmogelijk om rampen volledig te voorkomen of je er echt op voor te bereiden.

Tijdens het NtVP jaarcongres op 30 september, vertelde Akwasi over de documentaire *Een gat in mijn hart* die hij maakte voor Omroep ZWART. Hierin worden de kinderen gevolgd die de Bijlmerramp hebben meegemaakt en hier destijds (in 1992) tekeningen over hebben gemaakt. De documentaire beschrijft op indringende wijze de impact die een dergelijke ramp heeft in een gemeenschap, maar laat ook veerkracht zien. Zelfs met een gat in je hart, kun je verder leven.

In dit nummer staat het thema 'rampen' centraal. Omdat we de machteloosheid die een ramp kan oproepen, willen omzetten in acties. Wat kunnen we doen? Hoe kunnen wij helpen? Voor de NtVP zijn die acties gericht op onze eigen expertise: nazorg na ingrijpende gebeurtenissen. Klinisch psycholoog Wendy Weijs beschrijft hoe vrijwilligers van WereldPsychologen psychologische zorg bieden aan vluch-

telingen, met name aan mensen die zijn gevlucht voor de oorlog in Oekraïne. In de supervisie rubriek geven Leony Coppens en Mariken Spuij antwoord op de vraag hoe je kinderen kan ondersteunen in de nasleep van een ramp. Hierbij gaan ze in op de rol die ouders en scholen hierin kunnen spelen.

Een wereld zonder rampen bestaat niet, maar veerkracht bestaat wel. Een mens, een gemeenschap, een samenleving, kan terugveren na het meemaken van een ramp. Wanneer dit niet vanzelf gaat, kunnen anderen hierbij helpen. Hieraan dragen wij als NtVP graag bij.

Sophie van Leeuwen - Psycholoog en communicatiemedewerker NtVP

DE PSYCHOLOOG VERBONDEN MET DE WERELD

WereldPsychologen

Momenteel zijn er 70.000 Oekraïense vluchtelingen in Nederland, vooral moeders met kinderen. Ze hebben allemaal de keuze moeten maken om hun leven in Oekraïne abrupt achter zich te laten. Dit gaat gepaard met gevoelens van machteloosheid, boosheid, slapeloosheid, verdriet/rouw, piekeren over achtergebleven familieleden en onzekerheid over de toekomst. Tevens zien we alcoholmisbruik, schaamte, eenzaamheid en stigma dat mensen ervan weerhoudt om erover te praten. Dit alles maakt deze groep kwetsbaar om op de lange termijn blijvende klachten te ontwikkelen.

Stichting WereldPsychologen, opgericht in 2019 naar aanleiding van de vluchtelingencrisis op Lesbos, is een organisatie van inmiddels zo'n 650 erkende psychologen die op vrijwillige basis (veelal online) psychologische zorg bieden aan mensen die geen of beperkte toegang hebben tot de reguliere geestelijke gezondheidszorg, waar ook ter wereld. Sinds het uitbreken van de Russisch-Oekraïense oorlog ligt de focus vooral op het organiseren en coördineren van zorg aan Oekraïense vluchtelingen, zowel in het land van herkomst als in Nederland.

Om alle vrijwilligers te informeren over basisprincipes bij acute traumazorg delen wij de website van ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum: *Handreiking psychische hulp aan vluchtelingen uit (regio) Oekraïne*¹. Daarin wordt bijvoorbeeld uitleg gegeven over 'watchful

waiting'; het advies is met de vluchteling in gesprek te gaan. Verwijs dan niet direct door, maar observeer iemand een periode goed. Tevens delen wij de website van NtVP:

*Psychological First Aid; psychological support during war.*² In

de bronnen op deze website wordt benadrukt hoe belangrijk het is om sociale steun op te bouwen. Ook op de website van WereldPsychologen zijn informatieve links en webinars terug te vinden voor psychologen en vluchtelingen³.

Met WereldPsychologen hebben we de hulp georganiseerd via een eenvoudig principe: vluchtelingen kunnen

zich per email aanmelden. Iedere psycholoog wordt gekoppeld aan een vluchteling en samen bespreken ze de duur en frequentie van de online psychologische begeleiding. Ter ondersteuning en voor overleg zijn alle psychologen gekop-

peld aan een supervisie groep, bestaande uit vrijwilligers en supervisors van verschillende beroepsverenigingen. Eén van de voordelen is dat we de reguliere GGZ op deze manier ontlasten en tegelijkertijd hulp kunnen bieden die niet kan wachten. Uiteraard verwijzen wij bij ernstige klachten wel door naar de reguliere GGZ. De ondersteuning van WereldPsychologen heeft een preventieve werking op het mogelijk ontwikkelen van klachten op lange termijn. Wij geven psycho-educatie en sluiten daarbij aan op de individuele vragen en klachten van de vluchteling.

Stel je toch eens voor: als iedere psycholoog in Nederland 1 uur per week vrijwilligerswerk zou doen, wat zouden we dan veel mensen kunnen ondersteunen in het verwerken van hun trauma klachten.

Na een oproep op sociale media werden we overladen met e-mails van collega-psychologen en al snel groeide onze pool van vrijwilligers naar 650 mensen, waaronder 28 gevluchte Oekraïense psychologen en tientallen tolken. Inmiddels hebben we onze organisatiestructuur aangepast op de enorme toestroom. Met vele vrijwilligers konden we o.a. triage, administratie en nevenactiviteiten efficiënt en overzichtelijk stroomlijnen. We kwamen in contact en gingen samenwerken met gemeentes en allerlei organisaties zoals Pharos, stichting VluchtelingenWerk, Dokters van de Wereld, het Rode Kruis, ministeries en daarnaast verscheidene NGO's uit het buitenland en de World Health Organization (WHO). Het was ongelooflijk om zoveel bereidheid te ervaren. Veel partijen waren zoekende en onzeker over wat er allemaal nog ging gebeuren en vroegen ons bijvoorbeeld of we voorlichting konden geven aan medewerkers van opvangplekken.

Als dank aan alle psychologen die zich hebben aangemeld en om nog beter aan te sluiten bij vluchtelingenproblematiek organiseerden we samen met NtVP een webinar. Tevens hielden we met PsyGlobal en PsyFlix een vijftal masterclasses voor Oekraïense psychologen. De opnames hiervan zijn voor iedereen gratis toegankelijk gemaakt op

de website van WereldPsychologen³. Samen met Trauma Aid NL lukte het om een EMDR-training te organiseren voor 24 Oekraïense psychologen die zowel in Oekraïne als in andere Europese landen verblijven en daarmee hun getraumatiseerde en vaak ontheemde landgenoten kunnen behandelen. Alle sprekers en trainers hebben dit op vrijwillige basis gedaan.

Ik heb de afgelopen maanden als heel bijzonder ervaren en heb gevoeld hoe veel energie echte waarde gedreven intrinsieke motivatie kan geven, hoe we met elkaar het verschil kunnen maken en hoe verbindend het moreel kompas kan zijn. Het is wrang en verwarrend om zoveel positiefs te ervaren als gevolg van zoveel ellende. En al is het in zekere zin nog altijd een druppel op een gloeiende plaat, ik ben blij dat we niet alleen maar machteloos hoeven toe te kijken als we geconfronteerd worden met zoveel leed.

REFERENTIES

1. ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum. *Handreiking psychische hulp aan vluchtelingen uit (regio) Oekraïne*. Geraadpleegd van <https://www.arq.org/projecten/de-oorlog-oekraïne>
2. Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma. *Psychological First Aid. Psychological support during war*. Geraadpleegd van <https://www.ntvp.nl/psychologische-eerste-hulp/>
3. Wereldpsychologen. *Webinars*. Geraadpleegd van <https://www.wereldpsychologen.nl/actueel>

AUTEUR

Wendy Weijts is klinisch psycholoog, werkzaam bij GGZ-NHN en vrijgevestigde praktijk voor psychotherapie-trauma. Daarnaast is zij docent RINO, freelance ARQ IVP crisisopvang op locatie en bestuurslid bij WereldPsychologen. (www.wereldpsychologen.nl).

Over NtVP

De Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP) is een onafhankelijke vereniging, die streeft naar continue kwaliteitsverbetering op het gebied van psychotraumatologie voor diegenen die zich professioneel of binnen een professionele organisatie met psychotrauma bezighouden.

De NtVP maakt deel uit van de Europese vereniging voor Psychotrauma (ESTSS). De ESTSS heeft verbindingen met een groot aantal nationale verenigingen, waardoor een Europees breed netwerk van Psychotrauma verenigingen ontstaat.

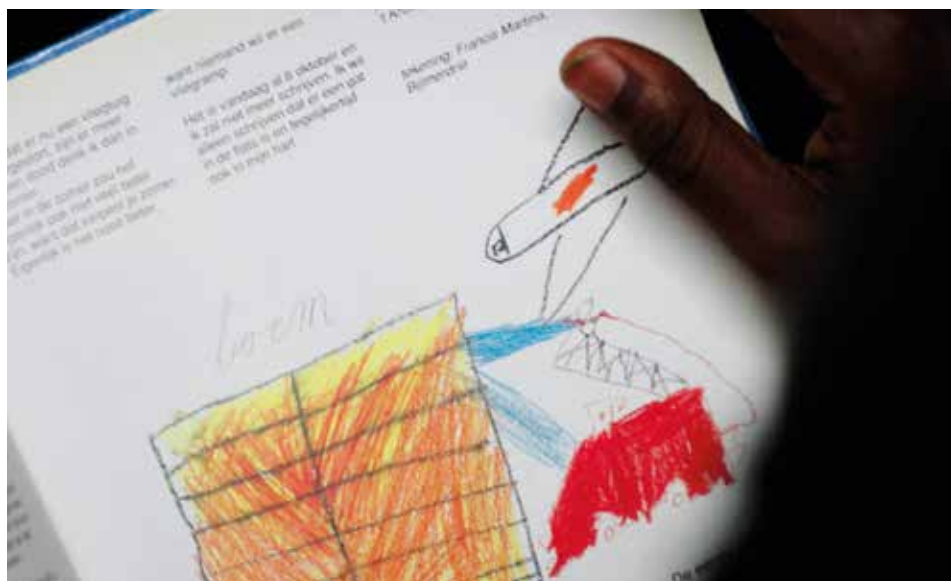
COLOFON

Dit katern wordt verzorgd door de werkgroep Communicatie van de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma.

Redactie: Lonneke Lenferink
Contact: info@NtVP.nl
© NtVP 2022

SUPERVISIE

In de Supervisie rubriek beantwoorden experts uit het netwerk van NtVP uw vragen over onderwerpen uit het brede werkveld van de psychotraumazorg. Hebt u een vraag over indicatiestelling, behandeling of wetenschap over psychotrauma? Stuur deze naar info@NtVP.nl onder vermelding van Impact Supervisie.

Uit de documentaire *Een gat in mijn hart*

Kinderen bijstaan in de nasleep van een ramp

De vraag

In de documentaire *Een gat in mijn hart* van Omroep ZWART zien we hoe de Bijlmerramp het leven van kinderen die de ramp meemaakten heeft gevormd, met name ook doordat ouders en familie er niet over praatten. Wat zijn adviezen voor ouders om in de nasleep van een ramp of grootschalige ingrijpende ervaring hun kind bij te staan? Welke rol kunnen scholen hierbij spelen?

Antwoord van de expert

Steun

Sociale steun is een belangrijke buffer voor het ontwikkelen van traumaklachten^{1,2,3}. Op de eerste plaats gaat dit om steun van ouders en daarnaast ook van belangrijke andere volwassenen zoals leerkrachten. Voor volwassenen kan het ingewikkeld zijn om met kinderen over ingrijpende gebeurtenissen te praten. Enerzijds omdat ze bang zijn dit niet goed aan te pakken en anderzijds omdat ze heftige emoties bij zichzelf willen vermijden. Ouders kunnen ook gevoelens van schuld en schaamte hebben omdat ze hun

kind niet hebben kunnen beschermen tegen de gebeurtenis. Wanneer ouders gesprekken met hun kinderen uit de weg gaan, zullen kinderen zich minder veilig voelen. De emoties en stress die ze bij hun ouders signaleren zal hun gevoel van onveiligheid vergroten. Omdat kinderen het grotere geheel niet kunnen overzien, trekken ze vaak niet helpende conclusies, zoals dat er nog steeds gevaar dreigt of dat hun ouders boos op hen zijn.

Veilig gevoel

Kinderen zijn voor hun gevoel van veiligheid sterk afhankelijk van hun ouders. Wanneer ouders zelf nog sterk ontregeld zijn door wat er gebeurd is, kan het lastig voor hen zijn om kinderen te laten ervaren dat het gevaar geweken is. Hoe kalmer ouders zijn, des te veiliger kinderen zich zullen voelen. Ook school speelt een belangrijke rol bij het vergroten van het gevoel van veiligheid. School symboliseert namelijk het normale leven. Leerkrachten zijn belangrijke steunfiguren en de dagelijkse structuur van school geeft kinderen een gevoel van controle en perspectief. Ook thuis doen ouders er goed aan de vaste routines en gewoonten die er waren voor het trauma zoveel mogelijk aan te houden.

Ontwikkelingsleeftijd

Afhankelijk van de (ontwikkelings)leeftijd laten kinderen ander gedrag zien in reactie op een traumatische gebeur-

tenis. Het is belangrijk dat ouders weten welke reacties ze kunnen verwachten, zodat ze er rustig en begripvol op kunnen reageren. Ouders kunnen hun kinderen helpen door woorden te geven aan de gevoelens die ze bij hun kinderen denken te zien en deze te normaliseren. Bij het praten over wat er is gebeurd is het belangrijk dat ouders het perspectief van het kind in de gaten houden. Wat voor een kind het meest beangstigend is (geweest) kan heel anders zijn dan wat ouders zelf het heftigst is (geweest). Passend bij de (ontwikkelings-)leeftijd van kinderen kan er op school gelegenheid geboden worden om gevoelens en gedachten te uiten. Bij jongere kinderen kunnen leerkrachten dat doen door spel- of creatieve activiteiten. Naarmate kinderen ouder worden zijn er meer mogelijkheden om met elkaar te praten over wat er is gebeurd.

Zowel voor ouders als voor leerkrachten is het belangrijk om te weten dat kinderen vaak angstig of boos zijn. Daarnaast ervaren veel kinderen naarmate ze ouder zijn gevoelens van schuld of schaamte over wat ze gedaan hebben of juist hebben nagelaten op het moment van de ramp. Zowel ouders als leerkrachten kunnen kinderen blijven aanmoedigen om al deze emoties en gedachten binnen een veilige context, zoals het gezin of één-op-één met de leerkracht, te uiten. Het is belangrijk dat kinderen horen dat ze normale reacties hebben op een abnormale gebeurtenis. Ouders en de leerkracht kunnen kinderen helpen om niet-helpende gedachten (zoals 'het is mijn schuld', 'ik ben nog steeds in gevaar') om te zetten in meer realistische en helpende gedachten (zoals 'niemand kon voorkomen wat er gebeurd is' en 'het is nu weer veilig').

Ouders en docenten van pubers staan voor de opgave om in gesprek te gaan met kinderen die zich al veel meer bewust zijn van hun reacties ten tijde van de gebeurtenis en geneigd zijn om deze te vergelijken met die van anderen. Ze denken al snel dat ze 'niet normaal' omgaan met de gebeurtenis. Ook kunnen ze getergd worden door gevoelens van zinloosheid of wraak. Het helpt pubers wanneer volwassenen over al deze gevoelens, gedachten en gedragingen het gesprek aangaan. Daarnaast kunnen jongeren veel steun vinden bij elkaar. Ouders en school kunnen het samenkomen van jongeren stimuleren en faciliteren. Door aandacht te besteden aan de positieve manieren waarop ze omgaan met de impact van de gebeurtenis en zich weten aan te passen aan de veranderde situatie, kan de veerkracht worden vergroot⁴.

Tot slot is het belangrijk om in de jaren na de gebeurtenis sensitief te blijven voor hoe het met kinderen en jongeren gaat. Onder invloed van hun ontwikkeling kunnen ze de gebeurtenis anders begrijpen en beleven.

HULPMIDDEL

Zoek je een hulpmiddel om hierover het gesprek aan te gaan met een kind? Op 1 november verscheen *Ik wil je iets vertellen* van klinisch psycholoog Lotte Hendriks & creatief bureau Dolly Warhol. Dit prentenboek met illustraties van Patrick van Vliet stimuleert kinderen om over nare ervaringen te vertellen en helpt voorlezers om hier goed op te reageren. Op de bijbehorende website [ikwiljeietsvertellen.nl](https://www.ikwiljeietsvertellen.nl) vind je een handleiding en aanvullend materiaal om met het kind in gesprek te gaan.

REFERENTIES

1. Hostinar, C. E., & Gunnar, M. R. (2015). Social support can buffer against stress and shape brain activity. *AJOB Neuroscience*, 6(3), 34-42. <https://doi.org/10.1080/21507740.2015.1047054>
2. Kwok, O.-M., Haine, R. A., Sandler, I. N., Ayers, T. A., Wolchik, S. A., & Tein, J.-Y. (2005). Positive parenting as a mediator of the relations between caregiver psychological distress and child mental health problems following the death of a parent. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34, 261-272. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp3402_5
3. Williamson, V., Creswell, C., Fearon, P., Hiller, R. M., Walker, J., & Halligan, S. L. (2017). The role of parenting behaviors in childhood post-traumatic stress disorder: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 53, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.01.005>
4. Harmelen, A.-L. van. (2022) Veerkracht bestaat niet. Oratie uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar. Universiteit van Leiden.

OVER DE EXPERTS

Leony Coppens is klinisch psycholoog, supervisor EMDR en VGcT en auteur van *Lesgeven aan getraumatiseerde kinderen. Een praktisch handboek voor het basisonderwijs* (2021) en *Zorgen voor getraumatiseerde kinderen. Een training voor opvoeders* (2018). Zie verder: www.leonycoppens.nl

Leony Coppens

Mariken Spuij combineert werken in de specialistische GGZ bij TOPP-zorg te Driebergen en Zeist met een aanstelling als universitair docent aan de Universiteit Utrecht. Mariken is Klinisch Psycholoog/ Psychotherapeut en Orthopedagoog generalist, en supervisor VGcT, VKJP, NVO en NIP. Ze heeft diverse (inter)nationale wetenschappelijke en professionele publicaties op haar naam, is mede-auteur van het behandelprogramma RouwHulp en is auteur van het populair wetenschappelijke boek *Rouw bij kinderen en jongeren* (2017). Zie verder: www.marikenspuij.nl

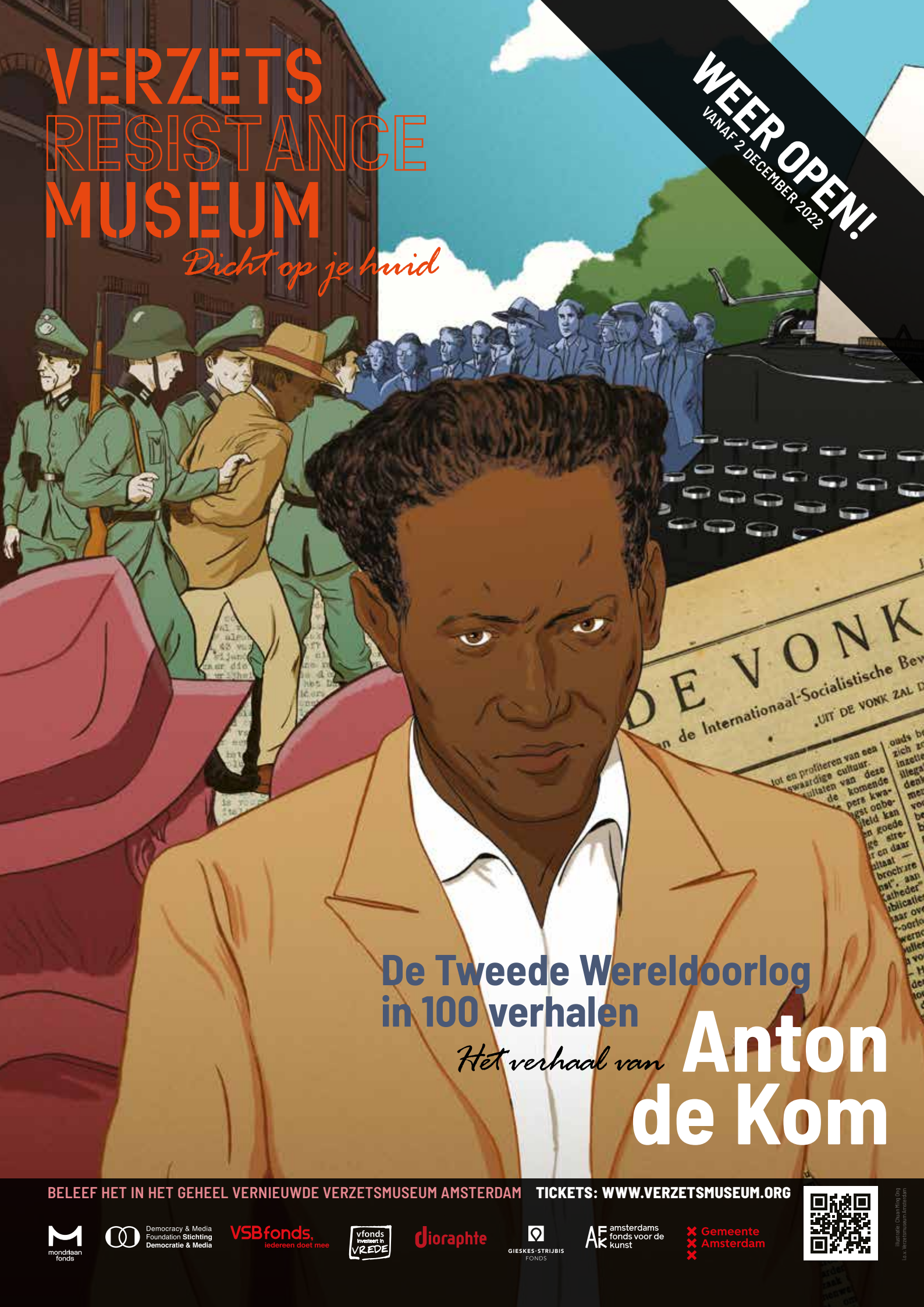

Mariken Spuij

VERZETS RESISTANCE MUSEUM

Dicht op je huid

WEER OPEN!
VANAF 2 DECEMBER 2022

**De Tweede Wereldoorlog
in 100 verhalen**

Het verhaal van

**Anton
de Kom**

BELEEF HET IN HET GEHEEL VERNIEUWDE VERZETSMUSEUM AMSTERDAM

TICKETS: WWW.VERZETSMUSEUM.ORG

Democracy & Media
Foundation Stichting
Democratie & Media

VSBFonds
iedereen doet mee

dioraphte

GIESKES-STRIJBIS
FONDS

amsterdams
fonds voor de
kunst

**X Gemeente
X Amsterdam
X**

Illustratie: Chantal van den Broek